

**საქართველოს დავით აღმაშენებლის
სახელობის უნივერსიტეტი
ხელნაწერის უფლებით**

**ინგლუზიური განათლების საერთაშორისო სტანდარტები და ქართული
კანონმდებლობის პრობლემები**

ანა ხაჭაპურიძე

სამართლის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად

წარდგენილი დისერტაციის

ავტორეფერატი

სამეცნიერი ხელმძღვანელი:

პროფესორი

პაატა ტურავა

**თბილისი
2026**

სარჩევი

თავი I. შესავალი.....	3
1 თემის აქტუალობა	3
2 კვლევის მიზანი და ამოცანები	5
3 კვლევის ობიექტი	6
4 კვლევის საგანი	8
5 კვლევის მეთოდები	8
6 კვლევის ჰიპოთეზა	13
7 კვლევის მეცნიერული სიახლე	14
8 კვლევის თეორიული და პრაქტიკული ღირებულება	15
თავი II. სამეცნიერო კვლევის ფარგლების განსაზღვრა	23
თავი III. უფლება ინკლუზიურ განათლებაზე	28
თავი IV. ინკლუზიური განათლების საერთაშორისო სტანდარტები	30
თავი V. უმაღლესი განათლების საფეხურზე მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთა ინკლუზიური განათლების საკანონმდებლო საფუძვლების შედარებითი ანალიზი	33
თავი VI. დასკვნები და რეკომენდაციები	40
1 დასკვნები	40
2 რეკომენდაციები	43
ბიბლიოგრაფია	48

თავი I. შესავალი

1 თემის აქტუალობა

შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირებს გარიყვა და მარგინალიზაცია ცალსახად დაუცველს ხდის, რაც გავლენას ახდენს უფლებებით სრულყოფილად სარგებლობაზე. უთანასწორობა და დისკრიმინაცია ყველაზე აქტუალური საკითხებია, რომლებიც უნდა გადაწყდეს, რადგან შშმ პირთა სოციალური ჩართვა შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როდესაც ეს საკითხები მოწესრიგებულია.

შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა ეფექტური ჩართულობის უზრუნველყოფის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წინაპირობა განათლებაა. იმისათვის, რომ შშმ პირებს საგანმანათლებლო სერვისებზე სრული წვდომა ჰქონდეთ მნიშვნელოვანია პროცესის ინკლუზიურობა.

განათლების უფლება აღარ განიხილება მხოლოდ როგორც პრივილეგია ან სოციალური სერვისი; იგი ადამიანის ფუნდამენტური უფლებაა, რომელიც განმტკიცებულია არაერთი საერთაშორისო დოკუმენტით, ხოლო ინკლუზიური განათლება არ წარმოადგენს მხოლოდ პედაგოგიურ მიდგომას; იგი არის ადამიანის უფლება და დემოკრატიული საზოგადოების განვითარების ქვაკუთხედი. ინკლუზია გულისხმობს თითოეული ადამიანის უნიკალურობის პატივისცემას და სწავლების პროცესში, მათი განსხვავებული საჭიროებების გათვალისწინებას. ასეთი მიდგომა ხელს უწყობს თანაბარი შესაძლებლობების შექმნას, სოციალური გამორიცხვის პრევენციას და მაქსიმალურ ჩართულობას.

დღეისათვის, როდესაც განათლების სისტემები იცვლება და ვითარდება, ინკლუზიური განათლება ხდება არა მხოლოდ საჭიროება, არამედ სტრატეგიული პრიორიტეტი. იმისათვის, რომ ყველა ადამიანმა მიიღოს ხარისხიანი განათლება დამოუკიდებლად, მიუხედავად გენდერული ნიშნის, ჯანმრთელობის მდგომარეობისა, ეთნიკური კუთვნილებისა ან სოციალური სტატუსისა, ინკლუზია ამყარებს ღირებულებებს, როგორიცაა სოლიდარობა, მრავალფეროვნების მიღება და ჰუმანურობა და ამით ქმნის საფუძველს სამართლიანი და მდგრადი საზოგადოებისათვის.

ინკლუზიური განათლება განასახიერებს მრავალფეროვნების, თანასწორობისა და ხელმისაწვდომობის ეთოსს საგანმანათლებლო

გარემოში. ის იცავს პრინციპს, რომ ყველა ინდივიდს, მიუხედავად შესაძლებლობების, წარმომავლობისა თუ მახასიათებლების განსხვავებებისა, აქვს უფლება მიიღოს შინაარსიანი მონაწილეობა და მიიღოს ხარისხიანი განათლება ინკლუზიურ გარემოში.

თემის აქტუალობა განპირობებულია გლობალური პარადიგმის ცვლილებით, რომელმაც შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა მიმართ დამოკიდებულება სამედიცინო მოდელიდან სოციალურ და ადამიანის უფლებებზე დამყარებულ მოდელზე გადაიყვანა.

ამ კონტექსტში, უმაღლესი განათლების ხელმისაწვდომობა შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე (შშმ) პირებისთვის წარმოადგენს დემოკრატიული საზოგადოების განვითარების ინდიკატორს. თემის აქტუალობას განსაზღვრავს გაეროს „შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების კონვენციის“ რატიფიცირებით ნაკისრი ვალდებულებები და „მდგრადი განვითარების მიზნების“

იმპლემენტაციის აუცილებლობა, რომელიც მოითხოვს თანაბარი და ხელმისაწვდომი ხარისხიანი განათლების უზრუნველყოფას ყველასთვის.

საქართველოსთვის აღნიშნული საკითხი განსაკუთრებულ სიმწვავეს იძენს ევროინტეგრაციის პროცესის კონტექსტში. 2014 წელს ევროკავშირთან ასოცირების ხელშეკრულების გაფორმებით და „გაეროს შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების კონვენციის“ რატიფიცირებით, სახელმწიფომ აიღო ვალდებულება, ჰარმონიზაცია გაუკეთოს ადგილობრივ კანონმდებლობას საერთაშორისო სტანდარტებთან.

კვლევა აქტუალურია როგორც სამართლებრივი, ისე სოციალური და პედაგოგიური თვალსაზრისით, რადგან იგი ეხება არა მხოლოდ განათლების ხარისხს, არამედ საზოგადოების ყველაზე მოწყვლადი ჯგუფების სოციალიზაციასა და სამოქალაქო ინტეგრაციას.

ინკლუზიის პროცესში საქართველოში ბოლო ათწლეულის განმავლობაში მნიშვნელოვანი ნაბიჯები გადაიდგა ზოგადი განათლების საფეხურზე ინკლუზიური სწავლების დანერგვის კუთხით. თუმცა, უმაღლესი განათლება კვლავ რჩება სისტემის ყველაზე პრობლემურ რგოლად. აქტუალობას ამძაფრებს ის ფაქტი, რომ სკოლადამთავრებული სსსმ მოსწავლეების რიცხვი იზრდება, თუმცა უმაღლესი საგანმანათლებლო

დაწესებულებები არ არიან მზად (როგორც ინფრასტრუქტურულად, ისე მეთოდოლოგიურად და საკანონმდებლო დონეზე) მათ მისაღებად. იქმნება ე.წ. „ინსტიტუციური წყვეტა“, სადაც სკოლაში დაწესებული ინკლუზიის პროცესი უნივერსიტეტის კარებთან წყდება, რაც არღვევს უწყვეტი განათლების პრინციპს.

საქართველოს ევროინტეგრაციის გზაზე უმაღლესი განათლების ხარისხის უზრუნველყოფის ევროპულ სტანდარტებთან შესაბამისობა გადამწყვეტია. ავტორიზაციისა და აკრედიტაციის ახალი სტანდარტები პირდაპირ ითხოვს ინკლუზიური გარემოს არსებობას, თუმცა უნივერსიტეტებს არ გააჩნიათ ერთიანი, კანონით გამყარებული გზამკვლევი ამ სტანდარტების დასაკმაყოფილებლად. წარმოდგენილი ნაშრომის აქტუალობას, ასევე განაპირობებს ის ფაქტი, რომ მან უნდა გამოკვეთოს ის სამართლებრივი ვაკუუმი, რომელიც აფერხებს უნივერსიტეტებს, გახდნენ რეალურად ინკლუზიურები.

2 კვლევის მიზანი და ამოცანები

წინამდებარე სადოქტორო კვლევის მიზანს წარმოადგენს უმაღლეს საგანმანათლებლო საფეხურზე ინკლუზიური განათლების მარეგულირებელი საერთაშორისო სტანდარტების სიღრმისეული ანალიზი და მათი შეპირისპირება საქართველოს მოქმედ კანონმდებლობასთან. ასევე კვლევა მიზნად ისახავს, გამოავლინოს ის სამართლებრივი და ინსტიტუციური ხარვეზები (საკანონმდებლო ვაკუუმი, კოლიზიები, აღსრულების მექანიზმების არარსებობა), რომლებიც აფერხებს სპეციალური საგანმანათლებლო საჭიროების და შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა სრულფასოვან ინტეგრაციას აკადემიურ სივრცეში.

ნაშრომში გადასაჭრელია შემდეგი კონკრეტული ამოცანები:

საერთაშორისო ჩარჩოს სისტემატიზაცია: შეისწავლოს და გაანალიზოს უმაღლესი განათლების ხელმისაწვდომობის კუთხით არსებული ფუნდამენტური საერთაშორისო აქტები გაეროს 2006 წლის კონვენცია „შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების შესახებ“, ბოლონიის პროცესის კომუნიკეები, და დაადგინოს მათი იმპლემენტაციის ძირითადი ინდიკატორები.

ეროვნული საკანონმდებლო ბაზის რევიზია: კრიტიკულად გააანალიზოს საქართველოს კანონი „უმაღლესი განათლების შესახებ“ და „შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების შესახებ“ კანონი რათა შეფასდეს, რამდენად არის ასახული მათში ინკლუზიური განათლების პრინციპები უმაღლეს საგანმანათლებლო საფეხურზე.

კვლევის ამოცანებია სიღრმისეულად იქნას შესწავლილი გაეროს 2006 წლის კონვენციის მე-24 მუხლი, „სალამანკას დეკლარაცია“ და ევროპული დირექტივები ინკლუზიურ განათლებაზე.

გამოვლინდეს კონკრეტული შეუსაბამობები საერთაშორისო ვალდებულებებსა და შიდასახელმწიფოებრივ რეგულაციებს შორის.

შესწავლილ იქნას, არსებობს თუ არა ფარული დისკრიმინაციული ჩანაწერები კანონმდებლობაში, რომლებიც ხელს უწყობს სეგრეგაციას ან ფორმალურ ინკლუზიას.

3 კვლევის ობიექტი

წინამდებარე სადოქტორო ნაშრომის კვლევის ობიექტს წარმოადგენს უმაღლესი განათლების სფეროში ინკლუზიური პოლიტიკის რეგულირებასთან და პრაქტიკულ რეალიზაციასთან დაკავშირებული საზოგადოებრივ-სამართლებრივი ურთიერთობების ერთობლიობა. კერძოდ, კვლევის ობიექტი მოიცავს იმ ნორმატიულ, ინსტიტუციურ და პროცესუალურ სივრცეს, სადაც ხორციელდება შეზღუდული შესაძლებლობისა და სპეციალური საგანმანათლებლო საჭიროების მქონე პირთა უფლება — მიიღონ ხარისხიანი უმაღლესი განათლება თანაბარ და არადისკრიმინაციულ გარემოში.

კვლევის ობიექტი კომპლექსურია და იგი სამ ძირითად განზომილებას აერთიანებს:

1. ნორმატიული განზომილება (სამართლებრივი ველი) კვლევის ობიექტია ის სამართლებრივი სისტემა, რომელიც არეგულირებს უმაღლეს განათლებას ეროვნულ დონეზე. ეს მოიცავს:

საერთაშორისო იმპერატივებს: გაეროს „შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების კონვენციით“ „ადამიანის უფლებათა

ევროპული კონვენციით“ და „ევროპის სოციალური ქარტიით“ განსაზღვრულ სტანდარტებს, ასევე „ბოლონიის პროცესის“ ფარგლებში მიღებულ დოკუმენტებს, რომლებიც ადგენენ ევროპული უმაღლესი განათლების სივრცის სოციალურ პარამეტრებს.

ეროვნულ საკანონმდებლო ჩარჩოს: საქართველოს კონსტიტუციას, საქართველოს კანონს „უმაღლესი განათლების შესახებ“, კანონს „შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების შესახებ“, საქართველოს ზოგად ადმინისტრაციულ კოდექსს და დარგობრივ კანონქვემდებარე აქტებს

2. კვლევის ობიექტს ასევე წარმოადგენს უმაღლესი საგანმანათლებლო დაწესებულებების (უნივერსიტეტების) ფუნქციონირების მექანიზმები ინკლუზიის ჭრილში. ობიექტის ნაწილია ის ადმინისტრაციული და აკადემიური გარემო, სადაც კანონმდებლობა უნდა აღსრულდეს. ეს გულისხმობს:

საუნივერსიტეტო ინფრასტრუქტურის, სასწავლო რესურსებისა და მომსახურების მისაწვდომობის სტანდარტებს;

აკადემიური პერსონალის მზაობისა და კვალიფიკაციის სისტემას;

ავტორიზაციისა და აკრედიტაციის პროცესებს, როგორც ხარისხის უზრუნველყოფისა და სახელმწიფო კონტროლის ინსტრუმენტებს.

3. კვლევის ობიექტი სცდება მშრალი კანონმდებლობის ფარგლებს და მოიცავს სსსმ პირსა და სახელმწიფოს/საგანმანათლებლო დაწესებულებას შორის წარმოშობილ ურთიერთობებს განათლების მიღების ყველა ეტაპზე:

სწავლა-სწავლების პროცესი (მონაწილეობა და ჩართულობა);

შეფასება და კვალიფიკაციის მინიჭება (შედეგის მიღწევა).

შესაბამისად, კვლევის ობიექტია წინააღმდეგობა (კოლიზია) დეკლარირებულ საერთაშორისო ვალდებულებებსა და არსებულ ეროვნულ სამართლებრივ-ინსტიტუციურ რეალობას შორის, რაც განაპირობებს უმაღლესი განათლების სისტემის ინკლუზიურობის ხარისხს საქართველოში.

4 კვლევის საგანი

წინამდებარე სადოქტორო ნაშრომის კვლევის საგანს წარმოადგენს საქართველოს უმაღლესი განათლების მარეგულირებელი ეროვნული კანონმდებლობის (კანონებისა და კანონქვემდებარე აქტების) შესაბამისობის კრიტიკული ანალიზი ინკლუზიური განათლების საერთაშორისო სტანდარტებთან.

კერძოდ, კვლევის საგანი ფოკუსირებულია შემდეგ კონკრეტულ ასპექტებზე:

სამართლებრივი ჰარმონიზაციის პრობლემატიკა კვლევის საგანს შეადგენს გაეროს „მეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების კონვენციის“

24-ე მუხლითა და ევროპული უმაღლესი განათლების სივრცის დირექტივებით განსაზღვრული ვალდებულებების ასახვის ხარისხი საქართველოს კანონში „უმაღლესი განათლების შესახებ“. შესწავლის საგანია ის კონკრეტული სამართლებრივი მექანიზმები (ან მათი არარსებობა), რომლებიც უნდა უზრუნველყოფდნენ საერთაშორისო ნორმების იმპლემენტაციას ქართულ რეალობაში.

კვლევის საგანი მოიცავს ეროვნულ ნორმატიულ ბაზაში არსებული იმ ხარვეზებისა და წინააღმდეგობების იდენტიფიცირებას, რომლებიც აფერხებს სსსმ პირთა უმაღლეს განათლებაში ჩართვას. ეს გულისხმობს:

- მისაღები გამოცდების რეგულირების წესებში არსებულ დისკრიმინაციულ (პირდაპირ ან ირიბ) ელემენტებს;
- სსსმ სტუდენტის სამართლებრივი სტატუსის განუსაზღვრელობას უმაღლეს საფეხურზე;
- ინდივიდუალური სასწავლო გეგმისა და ადაპტირებული გარემოს სავალდებულობის სამართლებრივი გარანტიების არარსებობას.

5 კვლევის მეთოდები

ნაშრომში გამოყენებულია თვისებრივი კვლევის მეთოდოლოგია, კერძოდ, სამართლებრივი და სოციალური კვლევის ინტერდისციპლინური მიდგომები:

შედარებით სამართლებრივი კვლევის მეთოდი - ეს მეთოდი გამოყენებულია საერთაშორისო კონვენციებისა და საქართველოს კანონმდებლობის შესადარებლად. ხდება პარალელების გავლება ევროპულ პრაქტიკასა, მაგ: ფინეთი, იტალია, ირლანდია და ქართულ რეალობას შორის, რათა გამოიკვეთოს საუკეთესო მოდელები. ინკლუზიური განათლების სფეროში საქართველოს კანონმდებლობა განიცდის მუდმივ ტრანსფორმაციას და ჰარმონიზაციას საერთაშორისო სტანდარტებთან. ამ პროცესში სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ „მშრალი ნორმების“ შედარება, არამედ იმ სამართლებრივი კულტურისა და ინსტიტუციური მოწყობის შესწავლა, რომელშიც ეს ნორმები ფუნქციონირებს. ინკლუზიური განათლების კონტექსტში, მოცემული მეთოდი ემსახურება შემდეგ მიზნებს:

- ევრისტიკული ფუნქცია: საუკეთესო საერთაშორისო პრაქტიკის აღმოჩენა და საქართველოს რეალობასთან თავსებადობის დადგენა.
- ჰარმონიზაციის ფუნქცია: ევროკავშირთან ასოცირების ხელშეკრულებით ნაკისრი ვალდებულებების შესრულების ხარისხის შეფასება ევროპულ მოდელებთან მიმართებით.
- კრიტიკული ფუნქცია: იმის დადგენა, თუ რატომ არ მუშაობს საქართველოში გადმოღებული ესა თუ ის ნორმა, რომელიც წარმატებით მუშაობს დონორ ქვეყანაში.

სადოქტორო კვლევისთვის შერჩეულია განსხვავებული სამართლებრივი სისტემები, რათა შედარება იყოს მრავალმხრივი. არჩევანი დასაბუთებულია შემდეგი კრიტერიუმებით:

იტალონური მოდელი (მაგალითად: ფინეთი ან იტალია)

რატომ? იტალია იყო პირველი ქვეყანა, რომელმაც 1970-იან წლებში სრულად გააუქმა სპეციალური სკოლები და გადავიდა ტოტალურ ინკლუზიაზე. ფინეთი კი აღიარებულია საუკეთესო საგანმანათლებლო სისტემის მქონედ.

წინამდებარე სადოქტორო ნაშრომის ფარგლებში, თეორიულ-სამართლებრივი კვლევის მეთოდი გამოყენებულია ინკლუზიური განათლების ფუნდამენტური არსის, მისი ღირებულებითი (აქსიოლოგიური) საფუძვლებისა და სამართლებრივი ბუნების

დასადგენად. ინკლუზიური განათლება არ წარმოადგენს მხოლოდ საკანონმდებლო რეგულაციების ნაკრებს, ეს არის სამართლებრივი ფილოსოფიის ცვლილების შედეგი, რომელმაც ადამიანის უფლებების გაგება ახალ საფეხურზე აიყვანა. აღნიშნული მეთოდის გამოყენების აუცილებლობა განპირობებულია იმ გარემოებით, რომ ქართულ სამართლებრივ სივრცეში ხშირად ადგილი აქვს „ცნებების აღრევას“. თეორიული კვლევა მიზნად ისახავს:

პარადიგმული ცვლილების გააზრებას: როგორ გარდაიქმნა შეზღუდული შესაძლებლობა „სამედიცინო პრობლემიდან“ „ადამიანის უფლებების საკითხად“.

სამართლებრივი ცნებების გენეზისის კვლევას: რას ნიშნავს „თანასწორობა“ განათლებაში — ფორმალურ თანასწორობას თუ არსებით თანასწორობას?

ღირებულებითი კონფლიქტების ანალიზს: როგორ უნდა დაბალანსდეს უმრავლესობის ინტერესი და ინდივიდის უფლება განათლებაზე.

წინამდებარე სადოქტორო ნაშრომის ფარგლებში, სოციალურ-სამართლებრივი კვლევის მეთოდი გამოიყენება იმ უფსკრულის) შესასწავლად, რომელიც არსებობს ინკლუზიური განათლების მარეგულირებელ ფორმალურ ნორმებსა და საგანმანათლებლო საზოგადოებაში არსებულ რეალობას შორის. საქართველოში ინკლუზიური განათლების მთავარი შემაფერხებელი ფაქტორი არის არა კანონის ტექსტი, არამედ სამართლებრივი კულტურა. სოციალურ-სამართლებრივი მეთოდი იკვლევს კულტურულ წინააღმდეგობას.

ტრადიციული იურიდიული პოზიტივიზმისგან განსხვავებით, რომელიც სამართალს განიხილავს როგორც იზოლირებულ ნორმათა სისტემას, სოციალურ-სამართლებრივი მიდგომა სამართალს ხედავს როგორც სოციალურ ფენომენს. ინკლუზიური განათლების კონტექსტში, კანონი არ არის მხოლოდ პარლამენტის მიერ მიღებული აქტი; ეს არის პროცესი, რომელშიც მონაწილეობს სასწავლო პროცესთან დაკავშირებული თითოეული ადამიანი.

მოცემულ ნაშრომში ეს მეთოდი პასუხობს შემდეგ კვლევით კითხვებს:

როგორია სამართლებრივი ცნობიერება და დამოკიდებულება ინკლუზიური ნორმების მიმართ საგანმანათლებლო სივრცეში

რა სოციალური ბარიერები (სტიგმა, სტერეოტიპი, ეკონომიკური ფაქტორები) უშლის ხელს საერთაშორისო სტანდარტების დამკვიდრებას?

სოციალურ-სამართლებრივი კვლევის მეთოდის გამოყენება სადოქტორო ნაშრომში აუცილებელია დასაბუთებული დასკვნების გასაკეთებლად. ეს მეთოდი გვაჩვენებს, რომ ინკლუზიური განათლების პრობლემა საქართველოში არის არა ნორმატიული დეფიციტი (კანონები გვაქვს), არამედ სოციალური და ინსტიტუციური დეფიციტი (არ გვაქვს შესაბამისი გარემო და კულტურა).

მხოლოდ ამ მეთოდის გამოყენებით არის შესაძლებელი ისეთი რეკომენდაციების შემუშავება, რომლებიც ორიენტირებული იქნება არა მხოლოდ კანონის ტექსტის შესწორებაზე, არამედ მისი აღსრულების მექანიზმების გაუმჯობესებაზე, მასწავლებელთა გაძლიერებასა და საზოგადოებრივი ცნობიერების ამაღლებაზე.

წინამდებარე სადოქტორო ნაშრომის ფარგლებში, დაკვირვების მეთოდი გამოყენებულია როგორც პირველადი ემპირიული მონაცემების მოპოვების საშუალება. ინკლუზიური განათლების სამართლებრივი რეგულირება (საერთაშორისო სტანდარტები და ეროვნული კანონმდებლობა) ხასიათდება მაღალი დეკლარაციულობით.

დაკვირვების მეთოდის მიზანია კანონით განსაზღვრული და ფაქტობრივ მდგომარეობას შორის არსებული დისონანსის გამოვლენა. კვლევა ეფუძნება პრინციპს, რომ სამართლებრივი ნორმის ეფექტიანობა იზომება არა მისი არსებობით კოდექსში, არამედ მისი ასახვით სოციალურ ქცევაში.

სადოქტორო ნაშრომის სპეციფიკიდან გამომდინარე, შერჩეულია დაკვირვების ორი ძირითადი ტიპი, რომლებიც ავსებენ ერთმანეთს:

სტრუქტურირებული (სისტემატური) დაკვირვება გამოიყენება ფიზიკური გარემოსა და ფორმალური პროცედურების შესაფასებლად. კვლევის ამ ნაწილში მკვლევარი აღჭურვილია წინასწარ გაწერილი სადამკვირვებლო მატრიცით რომელიც შედგენილია „გაეროს შშმ პირთა უფლებების კონვენციის“ საფუძველზე.

იურიდიული ჰერმენევტიკა: კანონის ნორმების განმარტება მათი მიზნებიდან გამომდინარე კერძოდ, როგორ უნდა განიმარტოს გონივრული მისადაგებისა და უნივერსალური დიზაინის პრინციპები ქართულ კანონმდებლობაში.

წინამდებარე სადოქტორო ნაშრომის ფარგლებში, რომელიც მიზნად ისახავს ინკლუზიური განათლების საერთაშორისო სტანდარტებისა და ქართული კანონმდებლობის ურთიერთმიმართების კვლევას, ცენტრალურ მეთოდოლოგიურ ინსტრუმენტად გამოყენებულია დოგმატურ-სამართლებრივი კვლევის მეთოდი (იგივე ნორმატიული ან დოქტრინალური მეთოდი). სამართლის თეორიაში დამკვიდრებული პოზიციის თანახმად, სამართლის დოგმატიკა წარმოადგენს იურისპრუდენციის "ხერხემალს", რამდენადაც ის სწავლობს მოქმედ სამართალს როგორც ლოგიკურად შეკრულ, სისტემურ ერთობლიობას.

ინკლუზიური განათლების სამართლებრივი უზრუნველყოფა არ არის მხოლოდ სოციალური პოლიტიკის ნაწილი; ეს არის მკაცრად განსაზღვრული ნორმატიული ვალდებულება, რომელიც გამომდინარეობს როგორც საქართველოს კონსტიტუციიდან, ასევე საერთაშორისო ხელშეკრულებებიდან მაგალითად, გაეროს კონვენცია „შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების შესახებ“ აღნიშნულიდან გამომდინარე, დოგმატურ-სამართლებრივი მეთოდი საშუალებას გვაძლევს, გავცდეთ კანონის ტექსტის ზედაპირულ კითხვას და შევიდეთ ნორმის შინაარსობრივ, სისტემურ და ტელეოლოგიურ (მიზნობრივ) ანალიზში.

მოცემულ ნაშრომში დოგმატურ-სამართლებრივი მეთოდის გამოყენება ემსახურება სამ ძირითად მიზანს:

- იდენტიფიცირება: დადგინდეს, რა არის მოქმედი სამართალი ინკლუზიურ განათლებასთან მიმართებით (საერთაშორისო და ეროვნულ დონეზე).
- სისტემატიზაცია: გაანალიზდეს ნორმათა იერარქია და მათი ურთიერთქმედება (მაგ: „ზოგადი განათლების შესახებ“ კანონის შესაბამისობა კონსტიტუციურ პრინციპებთან).
- ინტერპრეტაცია: გამოვლინდეს კანონმდებლობაში არსებული ხარვეზები (კოლიზიები და ბუნდოვანებები, რომლებიც აფერხებენ ინკლუზიური განათლების პრაქტიკულ რეალიზაციას.

6 კვლევის ჰიპოთეზა

წინამდებარე სადოქტორო ნაშრომი ეფუძნება შემდეგ მეცნიერულ ჰიპოთეზას:

საქართველოს უმაღლეს საგანმანათლებლო სივრცეში ინკლუზიური განათლების სრულფასოვანი დანერგვის შემაფერხებელ ძირითად ფაქტორს წარმოადგენს არა მხოლოდ ფინანსური ან ინფრასტრუქტურული რესურსების ნაკლებობა, არამედ ეროვნული კანონმდებლობის არასრული ჰარმონიზაცია საერთაშორისო სტანდარტებთან. კერძოდ, ქართული კანონმდებლობა ატარებს მეტწილად დეკლარაციულ ხასიათს და მოკლებულია აღსრულების ეფექტურ მექანიზმებს (განსაკუთრებით გონივრული მისადაგების პრინციპის ნაწილში), რაც უმაღლეს საგანმანათლებლო დაწესებულებებს უტოვებს ფართო დისკრეციას, უგულებელყონ სსსმ სტუდენტთა საჭიროებები აკადემიური თავისუფლების მოტივით.

ჰიპოთეზის ჩაშლა შემადგენელი კომპონენტების მიხედვით :

პარადიგმული აცდენა: არის ვარაუდი, რომ მიუხედავად სოციალური მოდელის ფორმალური აღიარებისა, უმაღლესი განათლების მარეგულირებელი კანონქვემდებარე აქტები და საუნივერსიტეტო პრაქტიკა კვლავ ინერციით ეყრდნობა სამედიცინო მოდელს, რაც სტუდენტის აკადემიურ წარუმატებლობას აბრალებს მის ინდივიდუალურ დარღვევას და არა სისტემის მოუქნელობას.

სამართლებრივი ვაკუუმის გავლენა: ჰიპოთეზის თანახმად, „უმაღლესი განათლების შესახებ“ კანონში ინკლუზიური განათლების დეფინიციისა და სავალდებულო სტანდარტების (იმპერატიული ნორმების) არარსებობა ქმნის სამართლებრივ ვაკუუმს. ეს ვაკუუმი აძლევს საშუალებას უნივერსიტეტებს, შემოიფარგლონ მხოლოდ ფიზიკური გარემოს (პანდუსი) ადაპტირებით და არ მოახდინონ სასწავლო პროცესისა და შეფასების სისტემის მოდიფიცირება.

ავტორიზაციის მექანიზმის არაეფექტურობა: კვლევაში ნაგარაუდებია, რომ ხარისხის უზრუნველყოფის არსებული მექანიზმები (ავტორიზაცია/აკრედიტაცია) არ არის საკმარისად მკაცრი ინკლუზიურობის ნაწილში. თუ სახელმწიფო გაამკაცრებს სტანდარტს და გაზდის მას აღსრულებადს (სანქცირების შესაძლებლობით), ეს

პირდაპირპროპორციულად აისახება უმაღლესი განათლების ხელმისაწვდომობაზე.

7 კვლევის მეცნიერული სიახლე

წინამდებარე სადოქტორო ნაშრომის მეცნიერული სიახლე განპირობებულია პრობლემის დასმის სიმწვავეთ, კვლევის მასშტაბითა და მიღებული შედეგების ორიგინალობით. კვლევის მეცნიერული სიახლე კონკრეტდება შემდეგ ძირითად ასპექტებში:

საკანონმდებლო ვაკუუმის სისტემური იდენტიფიცირება: ნაშრომში სისტემატიზებულია და გაანალიზებულია „უმაღლესი განათლების შესახებ“ საქართველოს კანონში არსებული ის უხილავი სამართლებრივი ხარვეზები რომლებიც დეკლარირებული თანასწორობის მიუხედავად, პრაქტიკულ ბარიერებს უქმნის სსსმ პირებს. კვლევა მეცნიერულად ასაბუთებს, რომ პრობლემა არა მხოლოდ აღსრულებაშია, არამედ თავად ნორმატიული ბაზის არასრულყოფილებაში.

გონივრული მისადაგების ქართული მოდელის კონცეპტუალიზაცია: მეცნიერულ სიახლეს წარმოადგენს გაეროს „შშმ პირთა უფლებების კონვენციის“ სტანდარტზე დაყრდნობით, ქართული საუნივერსიტეტო სივრცისთვის გონივრული მისადაგების პრინციპის სამართლებრივი შინაარსის განსაზღვრა. ნაშრომში გამოიჯნულია ერთმანეთისგან უნივერსალური დიზაინი და გონივრული მისადაგება.

შედარებით-სამართლებრივი სიახლე: განხორციელებულია საქართველოს კანონმდებლობის სიღრმისეული შედარებითი ანალიზი ევროპული უმაღლესი განათლების სივრცის უახლეს დოკუმენტებთან (მათ შორის, „ბოლონიის პროცესის“ სოციალური განზომილების სტრატეგიებთან).

ნაშრომის მეცნიერული სიახლე მდგომარეობს პრობლემის კომპლექსურ და ინტერდისციპლინურ გააზრებაში. კერძოდ:

სამართლებრივი კოლიზიების სისტემატიზაცია: ნაშრომში მოცემულია სრულყოფილი კლასიფიკაცია იმ საკანონმდებლო ხარვეზებისა, რომლებიც წარმოიქმნება „ზოგადი განათლების, უმაღლესი განათლების

შესახებ კანონსა“ და „შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების შესახებ“ კანონს შორის ურთიერთქმედებისას.

გონივრული მისადაგების ქართული მოდელის კრიტიკა: ნაშრომი მეცნიერულად ასაბუთებს, რომ ქართული კანონმდებლობა ხშირად არასწორად იყენებს უნივერსალური დიზაინისა და გონივრული მისადაგების პრინციპების ცნებებს, რაც იწვევს პასუხისმგებლობის გაურკვევლობას სკოლასა და სახელმწიფოს შორის.

ეიბლიზმის) სამართლებრივი ასპექტები: კვლევა სიახლეა იმ კუთხითაც, რომ იგი განიხილავს კანონმდებლობაში არსებულ ფარულ ეიბლისტურ ნარატივებს – როგორ უწყობს ხელს კანონის ენა სტიგმატიზაციას.

ახალი რეგულაციების შეფასება: ნაშრომი მოიცავს 2020-2025 წლებში განხორციელებული უახლესი რეფორმების (მაგ: ავტორიზაციის ახალი სტანდარტები) კრიტიკულ ანალიზს, რაც ჯერ კიდევ არ არის ფართოდ შესწავლილი ქართულ სამეცნიერო სივრცეში.

8 კვლევის თეორიული და პრაქტიკული ღირებულება

წინამდებარე სადოქტორო ნაშრომი ხასიათდება მაღალი აქტუალობითა და მრავალმხრივი ღირებულებით. კვლევის შედეგები მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანს როგორც სამართლისა და განათლების მეცნიერებების თეორიულ განვითარებაში, ისე უმაღლესი განათლების პოლიტიკის პრაქტიკულ სრულყოფაში.

კვლევის თეორიული ღირებულება:

ნაშრომის თეორიული მნიშვნელობა განისაზღვრება იმით, რომ იგი ავსებს ქართულ სამართლებრივ დოქტრინაში არსებულ ვაკუუმს უმაღლესი განათლების ხელმისაწვდომობისა და ინკლუზიის საკითხებზე.

სამართლებრივი დოქტრინის გამდიდრება: კვლევა ავითარებს ინკლუზიური განათლების სამართლებრივ გააზრებას. იგი სცდება ტრადიციულ მიდგომას, რომელიც ინკლუზიას მხოლოდ ზოგადი განათლების (სკოლის) კონტექსტში განიხილავდა და აფართოებს მას უმაღლესი განათლების საფეხურზე. ამით იგი ამკვიდრებს „უწყვეტი

ინკლუზიური განათლების“ თეორიულ ჩარჩოს ქართულ სამეცნიერო სივრცეში.

ტერმინოლოგიური და კონცეპტუალური სიზუსტე: ნაშრომში გაანალიზებულია და დაზუსტებულია ისეთი ფუნდამენტური ცნებები, როგორიცაა გონივრული მისადაგება, უნივერსალური დიზაინი განათლებაში და სოციალური მოდელი უმაღლესი განათლების ადმინისტრირების კონტექსტში. ეს ქმნის მყარ თეორიულ საფუძველს მომავალი მკვლევარებისთვის, რათა სწორად მოახდინონ ამ ტერმინების ინტერპრეტაცია.

ინტერდისციპლინური ხედვა: ნაშრომი წარმოადგენს სამართლის, პედაგოგიკისა და სოციალური პოლიტიკის სინთეზს. ეს ინტერდისციპლინური მიდგომა ამდიდრებს თეორიულ ცოდნას იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა დარეგულირდეს აკადემიური ურთიერთობები ისე, რომ დაცული იყოს ბალანსი უნივერსიტეტის ავტონომიასა და თანასწორობის უფლებას შორის.

კვლევის პრაქტიკული ღირებულება:

ნაშრომს გააჩნია მკვეთრად გამოხატული გამოყენებითი ხასიათი. კვლევის შედეგები და შემუშავებული რეკომენდაციები შეიძლება პირდაპირ იქნას გამოყენებული სხვადასხვა დაინტერესებული მხარის მიერ:

თეორიული ღირებულება: ნაშრომი ამდიდრებს ქართულ სამართლებრივ და საგანმანათლებლო ლიტერატურას. იგი ქმნის თეორიულ ბაზისს გარდამავალი დემოკრატიის ქვეყნებში ინკლუზიური პოლიტიკის ფორმირების შესასწავლად. კვლევა გვთავაზობს ინკლუზიური განათლების სამართლებრივი უზრუნველყოფის ახლებურ კონცეპტუალურ ჩარჩოს, რომელიც ეფუძნება ადამიანის უფლებების დაცვის თანამედროვე სტანდარტებს.

პრაქტიკული ღირებულება: კვლევის შედეგები და რეკომენდაციები პირდაპირ გამოიყენება უმაღლესი საგანმანათლებლო დაწესებულებებში ინკლუზიური საგანმანათლებლო სივრცის შესაქმნელად.

ნაშრომის სტრუქტურა.

სადისერტაციო ნაშრომის სტრუქტურა მოიცავს შესავალს, ექვს თავსა და ოცდახუთ ქვეთავს, დასკვნით ნაწილს, რეკომენდაციებსა და ბიბლიოგრაფიულ ნაწილს. კვლევის ძირითადი ნაწილის მოცულობა შეადგენს 198 გვერდს.

ნაშრომის პირველი თავი ეთმობა შესავალს, სადაც წარმოდგენილია თემის აქტუალობა, კვლევის მიზნები და ამოცანები, კვლევის ობიექტი, კვლევის საგანი, კვლევის მეთოდები, კვლევის ჰიპოთეზა, კვლევის მეცნიერული სიახლე, კვლევის თეორიული და პრაქტიკული ღირებულება)

ნაშრომის მეორე თავი, სამეცნიერო კვლევის ფარგლების განსაზღვრა, შედგება რვა ქვეთავისაგან.

პირველი ქვეთავი შეეხება ინკლუზიური განათლების ცნებასა და არსს. ინკლუზიური განათლება განიხილება, როგორც სისტემა, რომელიც ერგება ყველა ადამიანის ინდივიდუალურ საჭიროებებს და არა პირიქით. იგი ეფუძნება ადამიანის უფლებების პრინციპებს და მიზნად ისახავს თანაბარი შესაძლებლობების შექმნას. მოცემულ ქვეთავში ყურადღება გამახვილებულია ინდივიდუალიზაციაზე, გარემოს ადაპტაციასა და საზოგადოების ცნობიერების ამაღლებაზე. ასევე განხილულია განსხვავება ინკლუზიასა და ინტეგრაციას შორის.

მეორე ქვეთავი ეხება ინკლუზიურ განათლებას ზოგადი, პროფესიული და უმაღლესი განათლების საფეხურებზე. ქვეთავში განხილულია ინკლუზიური განათლების დანერგვა განათლების ყველა საფეხურზე. აღწერილია საქართველოს საკანონმდებლო ჩარჩო და პრაქტიკული გამოწვევები სკოლებში, პროფესიულ კოლეჯებსა და უნივერსიტეტებში. ყურადღება ეთმობა ტრანზიციის პროცესს და ინდივიდუალური საჭიროებების გათვალისწინებას. ასევე წარმოდგენილია პროფესიული განათლების მნიშვნელობა შშმ პირთა დასაქმებისთვის.

მესამე ქვეთავი ეთმობა მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირების ინკლუზიური განათლების თავისებურებებს. ეს ქვეთავი ეხება მხედველობის დარღვევის მქონე პირთა განათლების სპეციფიკას და საჭიროებებს. აღწერილია ტიფლოპედაგოგიკის მიდგომები, კომპენსატორული უნარები და გარემოს ადაპტაცია. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა დამხმარე ტექნოლოგიებსა და სასწავლო მასალის ადაპტაციას. ასევე განხილულია ელექტრონული სწავლების შესაძლებლობები და გამოწვევები.

მეოთხე ქვეთავი ეხება მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთა ინკლუზიური განათლების ადგილსა და როლს უმაღლეს განათლებაში. წარმოდგენილ ქვეთავში განხილულია უმაღლესი განათლების როლი შშმ პირთა სოციალური ინტეგრაციისა და თვითრეალიზაციის პროცესში. იგი განიხილება როგორც ინსტრუმენტი სტიგმის დაძლევისა და აკადემიური დამოუკიდებლობის მისაღწევად. ყურადღება ეთმობა უნივერსიტეტების ვალდებულებებს, შექმნან ხელმისაწვდომი გარემო. ასევე ნაჩვენებია ტექნოლოგიებისა და ინდივიდუალური მიდგომების მნიშვნელობა.

მეხუთე ქვეთავში წარმოდგენილია უმაღლეს საგანმანათლებლო საფეხურზე ინკლუზიური განათლების საკანონმდებლო საფუძვლები. ამ ქვეთავში განხილულია ინკლუზიური განათლების სამართლებრივი ჩარჩო საქართველოში და საერთაშორისო დონეზე. ყურადღება გამახვილებულია 2020 წლის კანონზე და გაეროს კონვენციებზე. აღწერილია განათლების ხელმისაწვდომობის სამართლებრივი გარანტიები. ასევე განიხილება ძირითადი ცნებები, რომლებიც განსაზღვრავს ინკლუზიურ პოლიტიკას.

მეექვსე ქვეთავში წარმოდგენილია ინკლუზიური განათლების პოლიტიკა საქართველოში. ქვეთავი ეხება საქართველოს სახელმწიფო პოლიტიკას ინკლუზიური განათლების მიმართულებით. განხილულია სტრატეგიული დოკუმენტები და მათი მიზნები, რომლებიც მიმართულია თანასწორობისა და ხელმისაწვდომობის უზრუნველყოფაზე. ყურადღება ეთმობა სისტემურ ცვლილებებსა და განათლების ხარისხის გაუმჯობესებას. ასევე აღნიშნულია არსებული გამოწვევები და განვითარების საჭიროებები.

მეშვიდე ქვეთავი ეთმობა საკვლევი თემის ძირითად პრობლემებსა და კვლევის ფარგლებს. ეს ქვეთავი განსაზღვრავს კვლევის ძირითად პრობლემებსა და მიმართულებებს. აღწერილია სამართლებრივი, სოციალური და საგანმანათლებლო ბარიერები, რომლებიც აფერხებს ინკლუზიას. ასევე მოცემულია კვლევის ფარგლები და გამოყენებული მიდგომები. ყურადღება გამახვილებულია სისტემურ პრობლემებზე და მათი გადაჭრის აუცილებლობაზე.

მერვე ქვეთავი ეთმობა უმაღლეს საგანმანათლებლო საფეხურზე ინკლუზიური განათლების პრაქტიკის პრობლემებს. ქვეთავში განხილულია უნივერსიტეტებში ინკლუზიური განათლების

პრაქტიკული სირთულეები. აღწერილია რესურსების ნაკლებობა, ინფრასტრუქტურული და ტექნოლოგიური ბარიერები. ასევე ხაზგასმულია პერსონალის მომზადებისა და სწორი მიდგომების მნიშვნელობა. საბოლოოდ, ნაჩვენებია, რომ ეფექტური ინკლუზია საჭიროებს სისტემურ და კოორდინირებულ მუშაობას.

მესამე თავი, უფლება ინკლუზიურ განათლებაზე, შედგება ოთხი ქვეთავისგან.

პირველი ქვეთავი ინკლუზიური განათლების საერთაშორისო საფუძვლები ეხება საერთაშორისო სამართლებრივ ჩარჩოს, რომელიც არეგულირებს ინკლუზიურ განათლებას. განხილულია გაეროს კონვენციები და ადამიანის უფლებებზე დაფუძნებული მიდგომა, რომელიც იცავს შშმ პირთა ღირსებასა და თანასწორობას. ყურადღება ეთმობა განათლების ხელმისაწვდომობის პრინციპს. ასევე აღნიშნულია, რომ ძველი მიდგომები ხშირად ეყრდნობოდა სამედიცინო მოდელს და იწვევდა სეგრეგაციას.

მეორე ქვეთავში წარმოდგენილია ინკლუზიური განათლების პრაქტიკა და მოდელები. ქვეთავში განხილულია სხვადასხვა ქვეყნის გამოცდილება ინკლუზიური განათლების დანერგვაში. ყურადღება ეთმობა როგორც წარმატებულ პრაქტიკას, ისე პრობლემებს, როგორიცაა ბიუროკრატია და რესურსების არათანაბარი განაწილება. ასევე ნაჩვენებია ინკლუზიური განათლების განვითარების ეტაპები.

მესამე ქვეთავი ეხება უფლების საკანონმდებლო საფუძვლებს. მასში წარმოდგენილია ინკლუზიური განათლების სამართლებრივი ბაზა, როგორც საერთაშორისო, ისე ეროვნულ დონეზე. განხილულია საქართველოს კანონმდებლობა, რომელიც ავალდებულებს სახელმწიფოს შექმნას თანაბარი საგანმანათლებლო პირობები. ყურადღება ეთმობა კონკრეტულ მექანიზმებს, როგორიცაა ადაპტირებული გარემო და სპეციალური შეღავათები. ასევე ხაზგასმულია, რომ ეს კანონები ქმნის ინკლუზიური სისტემის საფუძველს.

მეოთხე ქვეთავი ეხება ევროპის ადამიანის უფლებათა სასამართლოსა და საქართველოს სასამართლოების პრაქტიკას. ამ ქვეთავში განხილულია სასამართლო პრაქტიკა ინკლუზიური განათლების საკითხებზე. აღწერილია როგორ იცავს სასამართლოები შშმ პირთა განათლების

უფლებას და თანასწორობას. ყურადღება ეთმობა კონკრეტულ პრეცედენტებსა და მათი გავლენას განათლების სისტემაზე. საბოლოოდ ნაჩვენებია, რომ სამართლებრივი პრაქტიკა მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ინკლუზიის განვითარებაში.

მეოთხე თავი, ინკლუზიური განათლების საერთაშორისო სტანდარტები, შედგება შვიდი ქვეთავისგან.

პირველ ქვეთავში წარმოდგენილია საკითხის მომწესრიგებელი სამართლებრივი აქტები. ქვეთავში განხილულია ინკლუზიური განათლების სამართლებრივი საფუძვლები და საერთაშორისო დოკუმენტები, რომლებიც არეგულირებს ამ სფეროს. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ბოლონის დეკლარაციასა და მის თანმხლებ კომუნიკაციებს. აღწერილია, როგორ განვითარდა განათლების უფლება ზოგადი უფლებიდან უფრო კონკრეტულ, ინკლუზიურ მიდგომამდე. ასევე ნაჩვენებია, თუ როგორ ქმნის ეს აქტები თანაბარი განათლების შესაძლებლობის საფუძველს.

მეორე ქვეთავში წარმოდგენილია ინკლუზიური განათლების სამართლებრივი მოწესრიგების მოდელები. ამ ქვეთავში განხილულია ინკლუზიური განათლების განვითარების ოთხი ძირითადი მოდელი: ექსკლუზია, სეგრეგაცია, ინტეგრაცია და ინკლუზია. აღწერილია, როგორ შეიცვალა საზოგადოების დამოკიდებულება შშმ პირების მიმართ დროთა განმავლობაში. ასევე გაანალიზებულია სხვადასხვა თეორიული მოდელები (სამედიცინო, სოციალური, ქველმოქმედების და ადამიანის უფლებებზე დაფუძნებული). დასკვნის სახით ნაჩვენებია, რომ თანამედროვე სტანდარტი ეფუძნება ადამიანის უფლებებზე ორიენტირებულ ინკლუზიურ მიდგომას.

მესამე ქვეთავი ეხება ინკლუზიური განათლების ხელმისაწვდომობის კრიტერიუმებს. ქვეთავში განხილულია, რას ნიშნავს რეალურად განათლების ხელმისაწვდომობა და რა კრიტერიუმებით იზომება იგი. წარმოდგენილია სხვადასხვა ავტორის ხედვები, მათ შორის ნუსბაუმის და გუდლის მოსაზრებები. ასევე განხილულია გაეროს სტანდარტები (არსებობა, ხელმისაწვდომობა, მისაღებობა, მისადაგებადობა). ყურადღება ეთმობა ფიზიკურ, ეკონომიკურ და ინფორმაციულ ბარიერებს, რომლებიც ზღუდავს ინკლუზიას.

მეოთხე ქვეთავში წარმოდგენილია ინკლუზიური განათლების მოწესრიგების სამართლებრივი ინსტრუმენტები. ამ ქვეთავში განხილულია ის სამართლებრივი მექანიზმები, რომლებიც უზრუნველყოფს ინკლუზიური განათლების პრაქტიკაში განხორციელებას. აღწერილია ინდივიდუალური სასწავლო გეგმის, მულტიდისციპლინური გუნდის და ფინანსური ინსტრუმენტების როლი. ასევე განმარტებულია უნივერსალური დიზაინისა და გონივრული მისადაგების პრინციპების მნიშვნელობა. თავი უსვამს ხაზს, რომ კანონების არსებობა საკმარისი არ არის მათი ეფექტური განხორციელების გარეშე.

მეხუთე ქვეთავი ეთმობა ინკლუზიური განათლების ხელმისაწვდომობის ინსტიტუციურ გარანტიებსა და პასუხისმგებელ პირებს. ქვეთავში განხილულია სხვადასხვა ინსტიტუციის როლი ინკლუზიური განათლების უზრუნველყოფაში. აღწერილია სამინისტროს, სკოლების, მუნიციპალიტეტებისა და მონიტორინგის ორგანოების ფუნქციები. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა სკოლის დირექტორისა და სახელმწიფო სტრუქტურების პასუხისმგებლობას. ასევე ნაჩვენებია, რომ ინკლუზია არის ერთობლივი, კოორდინირებული მუშაობის შედეგი.

მექვსე ქვეთავში წარმოდგენილია ინკლუზიური განათლების საერთაშორისო პრაქტიკა და საუკეთესო მოდელები. ამ ქვეთავში განხილულია სხვადასხვა ქვეყნის წარმატებული გამოცდილება, განსაკუთრებით ფინეთისა და ნორვეგიის მოდელები. აღწერილია, როგორ მუშაობს მხარდაჭერის მრავალდონიანი სისტემა და როგორ უზრუნველყოფს ის ყველა მოსწავლის ჩართულობას. ასევე განხილულია ევროპული სააგენტოს მიერ შემუშავებული ინდიკატორები და სტრატეგიული მიდგომები. დასკვნა არის, რომ ეფექტური ინკლუზია მოითხოვს არა მხოლოდ კანონებს, არამედ სისტემურ პოლიტიკასა და პრაქტიკულ განხორციელებას.

მეშვიდე ქვეთავი ეხება ინკლუზიური განათლების განვითარების პერსპექტივებსა და გამოწვევებს. ბოლო ქვეთავი აჯამებს ნაშრომში განხილულ საკითხებს და გამოყოფს ძირითად პრობლემებსა და გამოწვევებს. ყურადღება ეთმობა საზოგადოების ცნობიერებას, ინფრასტრუქტურულ ბარიერებს და პოლიტიკის ეფექტურობას. ასევე წარმოდგენილია რეკომენდაციები ინკლუზიური განათლების

გაუმჯობესებისთვის. დასკვნის სახით ხაზგასმულია, რომ ინკლუზია არის უწყვეტი პროცესი, რომელიც მოითხოვს მუდმივ განვითარებას.

მეხუთე თავი, უმაღლესი განათლების საფეხურზე მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთა ინკლუზიური განათლების საკანონმდებლო საფუძვლების შედარებითი ანალიზი, შედგება ოთხი ქვეთავისგან.

პირველი ქვეთავში წარმოდგენილია ინკლუზიური განათლების უფლების კონსტიტუციური მოწესრიგების შედარებითი ანალიზი. ქვეთავში განხილულია ინკლუზიური განათლების უფლება, როგორც განათლებისა და თანასწორობის პრინციპების ერთობლიობა. გაანალიზებულია სხვადასხვა ქვეყნის (გერმანია, სამხრეთ აფრიკა, ესპანეთი, აშშ, ფინეთი, ბრაზილია და სხვ.) კონსტიტუციური მიდგომები და ნაჩვენებია, როგორ უზრუნველყოფენ ისინი შშმ პირთა განათლების უფლებას. ხაზგასმულია, რომ თანამედროვე ტენდენციაა სოციალური მოდელისკენ გადასვლა და სახელმწიფოს პოზიტიური ვალდებულებების გაძლიერება. ასევე განხილულია საქართველოს კონსტიტუციური ჩარჩო და მისი განვითარების საჭიროებები.

მეორე ქვეთავი ეხება „უმაღლესი განათლების შესახებ“ საქართველოს კანონის შედარებით ანალიზს. ქვეთავში გაანალიზებულია დასახელებული კანონი და მისი გავლენა ინკლუზიურ განათლებაზე. ნაჩვენებია, რომ აკადემიური თავისუფლება ზოგჯერ ხელს უშლის შშმ სტუდენტების საჭიროებების გათვალისწინებას. შედარებულია სხვა ქვეყნების პრაქტიკა (ავსტრია, დიდი ბრიტანეთი, შვედეთი, აშშ და სხვ.), სადაც კანონმდებლობა უფრო მკაფიოდ ავალდებულებს უნივერსიტეტებს ინკლუზიური გარემოს შექმნას. წარმოდგენილია რეკომენდაციები, როგორიცაა პასუხისმგებელი პირების დანიშვნა, დაფინანსების მიზმა მხარდაჭერაზე და მრავალფორმატიანი სწავლების დანერგვა.

მესამე ქვეთავი ეხება უმაღლესი განათლების პოლიტიკის შედარებით ანალიზს. ქვეთავში განხილულია ინკლუზიური განათლების პოლიტიკა როგორც დინამიკური და სისტემური პროცესი. გაანალიზებულია საერთაშორისო გამოცდილება და ნაჩვენებია, რომ ეფექტური პოლიტიკა უნდა გადავიდეს დეკლარაციებიდან პრაქტიკულ მექანიზმებზე. ხაზგასმულია სოციალური მოდელის მნიშვნელობა, რესურსების სამართლიანი გადანაწილება, ტექნოლოგიების ხელმისაწვდომობა და შშმ

პირთა მონაწილეობა გადაწყვეტილებების მიღებაში. ასევე განხილულია სხვადასხვა ქვეყნის პოლიტიკის მოდელები და საქართველოს წინაშე არსებული გამოწვევები.

მეოთხე ქვეთავში წარმოდგენილია ინკლუზიური უმაღლესი განათლების სისტემების შედარებითი ანალიზი. ქვეთავში წარმოდგენილია ინკლუზიური განათლების სისტემების მოდელები — ცენტრალიზებული, დეცენტრალიზებული და ჰიბრიდული. განხილულია სხვადასხვა ქვეყნის გამოცდილება (საფრანგეთი, დიდი ბრიტანეთი, სკანდინავიური ქვეყნები, იაპონია, აშშ) და მათი მიდგომები სტუდენტთა მხარდაჭერის ორგანიზებაში. ნაჩვენებია, რომ წარმატებული სისტემები ეყრდნობა სტრუქტურულ მექანიზმებს, ტექნოლოგიურ ინკლუზიას და პერსონალის მომზადებას. ასევე შეფასებულია საქართველოს სისტემა და მისი განვითარების საჭიროებები.

მეექვსე თავი, დასკვნები და რეკომენდაციები, მოიცავს ორ ქვეთავს და მასში წარმოდგენილია ნაშრომზე მუშაობის შედეგად მიღებული დასკვნები და ის რეკომენდაციები, რომლებიც გამოვლენილი პრობლემების მოგვარებას შეუწყობს ხელს.

თავი II. სამეცნიერო კვლევის ფარგლების განსაზღვრა

სადოქტორო ნაშრომის მეორე თავში განხილულია ინკლუზიური განათლების თეორიული, ისტორიული, სამართლებრივი და პრაქტიკული საფუძვლები მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთა განათლების კონტექსტში ზოგად, პროფესიულ და უმაღლეს საგანმანათლებლო საფეხურებზე. თავი ემყარება იმ მოსაზრებას, რომ ინკლუზიური განათლება წარმოადგენს ადამიანის ფუნდამენტური უფლების რეალიზაციის, თანასწორობისა და სოციალური სამართლიანობის პრაქტიკულ გამოხატულებას და არ შემოიფარგლება მხოლოდ სპეციალური საჭიროებების მქონე პირთათვის დამატებითი სერვისების შეთავაზებით. ნაჩვენებია, რომ თანამედროვე განათლების სისტემები ვეღარ პასუხობს მრავალფეროვანი საზოგადოების მოთხოვნებს ერთგვაროვანი და სტანდარტიზებული მიდგომებით, რის გამოც აუცილებელი ხდება ინდივიდუალური საჭიროებების,

შესაძლებლობებისა და ბარიერების შეფასებაზე დაფუძნებული სისტემური ცვლილებები.

თავში გამოკვეთილია, რომ ინკლუზიური განათლება გულისხმობს არა პირის გარემოზე მორგებას, არამედ გარემოს გარდაქმნას ისე, რომ იგი ყველასთვის ხელმისაწვდომი და ეფექტიანი გახდეს. ამ კონტექსტში განხილულია შეზღუდული შესაძლებლობის სოციალური და უფლებებზე დაფუძნებული მოდელი, რომლის თანახმადაც პირის მონაწილეობას საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ხშირად ზღუდავს არა მხოლოდ სენსორული ან ფიზიკური მდგომარეობა, არამედ გარემო, ინფრასტრუქტურა, მიუწვდომელი რესურსები და სტიგმატიზებული დამოკიდებულებები. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთა განათლების სპეციფიკას და იმ გარემოებას, რომ მათი საგანმანათლებლო ჩართულობა დამოკიდებულია ინფორმაციის ალტერნატიულ ფორმატებზე, სივრცის ადაპტაციაზე, დამხმარე ტექნოლოგიებზე და სათანადოდ მომზადებული პერსონალის ჩართულობაზე.

ანალიზში ნაჩვენებია, რომ მცირემხედველობა, ფუნქციური უსინათლობა და ტოტალური უსინათლობა საგანმანათლებლო დაგეგმვისათვის არსებითად მნიშვნელოვანი კატეგორიებია, რადგან თითოეულ შემთხვევაში განსხვავებულია სწავლების ტექნიკა, მასალის ფორმატი, შეფასების მექანიზმი და გარემოსთან ურთიერთობის რეჟიმი. შესაბამისად, ინკლუზიური განათლების პოლიტიკა და პრაქტიკა ვერ დაეფუძნება ერთიან, ყველა შემთხვევაში იდენტურ მიდგომას და მოითხოვს მოქნილ, ინდივიდუალურ საჭიროებებზე მორგებულ, მაგრამ სისტემურად გამართულ ჩარევებს. ასევე ხაზგასმულია, რომ შშმ პირის სტატუსის განსაზღვრა მხოლოდ ადმინისტრაციულ პროცედურად არ უნდა დარჩეს და მისი მიზანი რეალური მხარდაჭერის, ადაპტირებული გარემოსა და შესაბამისი მომსახურებების უზრუნველყოფა უნდა იყოს.

მეორე თავში ცალკე არის გაანალიზებული ინკლუზიისა და ინტეგრაციის ცნებათა განსხვავება. ნაჩვენებია, რომ ინტეგრაცია გულისხმობს პირის არსებულ სისტემაში ჩართვას, მაშინ როდესაც ინკლუზია თავად სისტემის ტრანსფორმაციას უკავშირდება, რათა იგი მრავალფეროვანი საჭიროებების მქონე სუბიექტებისათვის თანაბრად ხელმისაწვდომი გახდეს. ამასთან, დასაბუთებულია, რომ ინკლუზიური განათლება ემყარება სამართლიანობის პრინციპს და არა მხოლოდ ფორმალურ

თანასწორობას, რადგან რეალური თანასწორი შესაძლებლობების უზრუნველსაყოფად განსხვავებული საჭიროებების მქონე პირებს განსხვავებული მხარდაჭერა ესაჭიროებათ.

თავში ინკლუზიური განათლება წარმოდგენილია ისტორიული განვითარების პროცესშიც. განხილულია გარიყვის, სეგრეგაციის, ინტეგრაციისა და ინკლუზიის მოდელების ევოლუცია და ნაჩვენებია, რომ თანამედროვე ინკლუზიური მიდგომა განათლების სისტემის ღრმა ტრანსფორმაციას ეფუძნება. ამასთან, მიმოხილულია საერთაშორისო გამოცდილება, კერძოდ იტალიის, ფინეთის, დიდი ბრიტანეთისა და გერმანიის მაგალითები, რომლებიც განსხვავებული მოდელებით წარმოაჩენს ინკლუზიური პოლიტიკისა და პრაქტიკის თავისებურებებს. საერთაშორისო გამოცდილების ანალიზი ადასტურებს, რომ ინკლუზია დინამიკური პროცესია და მისი წარმატება დამოკიდებულია პოლიტიკურ ნებაზე, დაფინანსებაზე, პროფესიულ კვალიფიკაციაზე, ინსტიტუციურ თანამშრომლობასა და ღირებულებით გარემოზე.

მეორე თავში ინკლუზიური განათლება განხილულია განათლების სხვადასხვა საფეხურზე. ზოგადი განათლების ნაწილში ყურადღება გამახვილებულია იმაზე, რომ სწორედ ამ საფეხურზე ყალიბდება როგორც საბაზისო აკადემიური უნარები, ისე სოციალური ჩართულობისა და მონაწილეობის პირველადი გამოცდილება. განხილულია საქართველოში ინკლუზიური ზოგადი განათლების განვითარების პროცესიც და გამოკვეთილია ის გამოწვევები, რომლებიც უკავშირდება სკოლის ფიზიკურ მიუწვდომლობას, არასაკმარისად მომზადებულ პერსონალს, რესურსების არათანაბარ განაწილებასა და ინსტიტუციური ვალდებულებების სისუსტეს. ამავე ნაწილში ხაზგასმულია ტრანზიციის მნიშვნელობა, როგორც ზოგადი განათლებიდან მომდევნო საგანმანათლებლო ან პროფესიულ სივრცეში გადასვლის პროცესისა.

პროფესიული განათლება განხილულია როგორც დამოუკიდებელი ცხოვრების, დასაქმებისა და ეკონომიკური გაძლიერების მნიშვნელოვანი წინაპირობა. ნაჩვენებია, რომ პროფესიული განათლების ხელმისაწვდომობა მოითხოვს პროგრამების, შეფასების, ინფრასტრუქტურისა და პროფესიული ორიენტაციის მექანიზმების ადაპტაციას. ამასთან, ხაზგასმულია საქართველოში ინკლუზიური პროფესიული განათლების განვითარებისათვის მნიშვნელოვანი პრაქტიკები, მათ შორის მოდულური პროგრამები, ალტერნატიული

შეფასება, მულტიდისციპლინური მიდგომა და ინდივიდუალური სასწავლო გეგმა.

უმადლესი განათლების ნაწილი აჩვენებს, რომ ეს არის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი, მაგრამ ამავე დროს ყველაზე რთული სივრცე მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთა აკადემიური და პროფესიული პოტენციალის რეალიზებისთვის. განხილულია ის გარემოება, რომ უნივერსიტეტში სტუდენტზე მნიშვნელოვნად იზრდება პასუხისმგებლობა საკუთარი საჭიროებების იდენტიფიცირებასა და შესაბამისი მხარდაჭერის მოთხოვნაზე, რაც თვითადვოკატირების განსაკუთრებულ მნიშვნელობას აჩენს. გამოკვეთილია ისიც, რომ უმადლესი განათლების სივრცეში ბარიერები მხოლოდ ფიზიკური ხასიათის არ არის და ხშირად უფრო მწვავედ ვლინდება აკადემიური პერსონალის არასაკმარისი ინფორმირებულობა, უარყოფითი დამოკიდებულებები, ადაპტირებული მასალების დეფიციტი და ისეთი ციფრული რესურსების გამოყენება, რომლებიც ეკრანის წამკითხველებთან თავსებადი არ არის.

თავში ცალკე არის გაანალიზებული მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთა განათლების სპეციფიკური ასპექტები. ხაზგასმულია, რომ მათი საგანმანათლებლო ჩართულობა არ შემოიფარგლება მხოლოდ სასწავლო სივრცეში ფიზიკური ყოფნით და მოითხოვს ვიზუალური ინფორმაციის ვერბალიზაციას, აუდიოდეკრიფციას, ტაქტილურ მასალებს, ბრაილის სისტემაზე წვდომას, ორიენტაციისა და მობილობის მხარდაჭერას, ასევე სოციალური კომუნიკაციის მიზანმიმართულ განვითარებას. ამასთან, განხილულია გაფართოებული ძირითადი კურიკულუმის მნიშვნელობაც, რომელიც მოიცავს იმ უნარებს, რომელთა განვითარებაც მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირებისათვის აუცილებელია სრულფასოვანი საგანმანათლებლო და სოციალური მონაწილეობისათვის.

მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა დამხმარე ტექნოლოგიების როლს, რადგან ეკრანის წამკითხველები, ბრაილის დისკლები, ხმოვანი პროგრამები, ციფრული ტექსტები და სხვა ტექნოლოგიური საშუალებები ხშირად წარმოადგენს სწავლაზე წვდომის ძირითად მექანიზმს. თუმცა ნაჩვენებია, რომ ტექნოლოგიური რესურსების არსებობა თავისთავად არ არის საკმარისი, თუ ისინი არ არის ინტეგრირებული სასწავლო პროცესში, თუ აკადემიურ პერსონალს არ აქვს მათი გამოყენების კომპეტენცია და თუ პლატფორმები ან ელექტრონული რესურსები არ შეესაბამება

ხელმისაწვდომობის მოთხოვნებს. ამავე ჭრილში განხილულია ელექტრონული სწავლების როგორც შესაძლებლობის, ისე ბარიერის პოტენციალი.

სამართლებრივი საფუძვლების ანალიზი მოიცავს როგორც საერთაშორისო, ისე ეროვნულ ნორმატიულ ჩარჩოს. განხილულია საქართველოს კონსტიტუციური პრინციპები, სპეციალური კანონები და გაეროს შშმ პირთა უფლებების კონვენცია, რომელიც ინკლუზიური განათლების უზრუნველყოფას ყველა დონეზე სახელმწიფოს ვალდებულებად განსაზღვრავს. ნაჩვენებია, რომ მიუხედავად დეკლარირებული პრინციპების შესაბამისობისა საერთაშორისო სტანდარტებთან, პრაქტიკაში კვლავ იკვეთება გონივრული მისადაგების მექანიზმების ბუნდოვანება, დაფინანსების პრობლემები და მონიტორინგის სუსტი მექანიზმები.

პრაქტიკული პრობლემების ანალიზისას ხაზგასმულია ე.წ. ფორმალური ინკლუზიის საფრთხე, როდესაც სტუდენტის ან მოსწავლის სისტემაში ყოფნა უზრუნველყოფილია, მაგრამ რეალური ჩართულობისათვის აუცილებელი პირობები არ იქმნება. ამ კონტექსტში განსაკუთრებულ ბარიერებად სახელდება მიუწვდომელი სასწავლო მასალები, არადაპტირებული ბიბლიოთეკები, ნავიგაციის პრობლემები, სოციალური იზოლაცია, აკადემიური პერსონალის მოუმზადებლობა და ძვირადღირებული ტექნოლოგიური მხარდაჭერის მიუწვდომლობა. ასევე ნაჩვენებია, რომ ფიზიკური, აკადემიური და ციფრული ხელმისაწვდომობა ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული კომპონენტებია და ერთ-ერთი მათგანის უგულებელყოფა მთლიან ინკლუზიურ გარემოს ასუსტებს.

საბოლოოდ, მეორე თავში განხილული საკითხები წარმოდგენილია როგორც ინკლუზიური განათლების პრობლემატიკის თეორიული და ანალიტიკური საფუძველი. დასაბუთებულია, რომ მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთა საგანმანათლებლო ჩართულობა უნდა იქნეს გააზრებული არა მხოლოდ სპეციალიზებული დახმარების, არამედ თანასწორი შესაძლებლობების, სოციალური მონაწილეობისა და დემოკრატიული საზოგადოების განვითარების ჭრილში. ამდენად, მეორე თავი ქმნის იმ კონცეპტუალურ, სამართლებრივ და პრაქტიკულ ბაზისს, რომელსაც ეყრდნობა ნაშრომის შემდგომი ანალიზი.

თავი III. უფლება ინკლუზიურ განათლებაზე

თანამედროვე დემოკრატიულ სახელმწიფოში განათლების უფლება განიხილება არა მხოლოდ სოციალური კეთილდღეობის ელემენტად, არამედ როგორც პიროვნული განვითარების, ღირსეული ცხოვრების, სამოქალაქო მონაწილეობისა და ძირითადი უფლებების სრულფასოვანი სარგებლობის საფუძვლად. ნაშრომის მესამე თავი შეისწავლის ინკლუზიური განათლების უფლებას როგორც კონსტიტუციურ-სამართლებრივ, საერთაშორისო-სამართლებრივ და ეროვნულ-საკანონმდებლო ინსტიტუტს, რომლის გარეშეც სოციალური და დემოკრატიული სახელმწიფოს ბუნება ვერ რეალიზდება. ამ კონტექსტში ინკლუზია გააზრებულია არა როგორც შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთათვის შეღავათი, არამედ როგორც სახელმწიფოს პოზიტიური ვალდებულება განსხვავებული საჭიროებების მქონე პირების თანაბარი ჩართულობის უზრუნველსაყოფად.

კონსტიტუციურ-სამართლებრივი პერსპექტივიდან განათლება წარმოადგენს უფლებათა რეალიზაციის უფლებას, რადგან მის გარეშე შეუძლებელია პიროვნული, პროფესიული და სამოქალაქო შესაძლებლობების განვითარება. საქართველოს კონსტიტუციის შესაბამისად, განათლება „ყველას“ ეკუთვნის, რაც სეგრეგაციული მოდელის კონსტიტუციურ შეუსაბამობას გულისხმობს. სოციალური სახელმწიფოს კონცეფცია მოითხოვს არა ფორმალურ ნეიტრალიტეტს, არამედ მოწყვლადი ჯგუფებისთვის განსაკუთრებული პირობების შექმნას, რაც არსებით თანასწორობის პრინციპს ეფუძნება. განათლების უფლება მოიცავს სამ კომპონენტს: წვდომას, ხარისხიანობას და გარემოში პატივისცემას, რომლებიც ერთად ქმნიან ინკლუზიური განათლების შინაარსს.

გონიორული მისადაგება განხილულია როგორც ინკლუზიის ცენტრალური მექანიზმი, რომელიც კონკრეტული პირის საჭიროებებზეა მორგებული და დისკრიმინაციის პრევენციას ემსახურება. მისადაგება მოიცავს გარემოს ადაპტაციას, ინდივიდუალურ სასწავლო გეგმებს,

შეფასების ფორმატის ცვლილებას, მასალების ალტერნატიულ ფორმატებსა და ტექნოლოგიურ მხარდაჭერას. მისადაგებაზე უარი დისკრიმინაციად ითვლება, რადგან ქმნის ფაქტობრივ უთანასწორობას. უნივერსალური დიზაინი კი პრევენციული მიდგომაა, რომელიც გარემოს თავიდანვე ქმნის ფართო სპექტრის მომხმარებლისთვის, რაც ინდივიდუალური მისადაგების საჭიროებას ამცირებს. ორივე პრინციპის კომბინაცია უზრუნველყოფს მდგრად ინკლუზიურ სისტემას.

ხელმისაწვდომობის უფლება წარმოდგენილია როგორც თანასწორობის პრაქტიკული ინსტრუმენტი, რომელიც მოიცავს ფიზიკურ, ინფორმაციულ, კომუნიკაციურ და ციფრულ ბარიერების დაძლევას. მიუწვდომელი ინფრასტრუქტურა განათლების უფლებას ფაქტობრივად ართმევს მნიშვნელობას.

საერთაშორისო სამართლის ანალიზი აჩვენებს ინკლუზიის ეტაპურ განვითარებას: უნივერსალური დეკლარაციიდან სალამანკის დეკლარაციის, იუნესკოს კონვენციის, ბავშვის უფლებათა კონვენციის გავლით გაეროს შშმ პირთა უფლებების კონვენციამდე (მუხლი 24). კონვენცია პირდაპირ ავალდებულებს შშმ პირთა ზოგად განათლებაში ჩართვას და განსაზღვრავს გონივრული მისადაგების, ხელმისაწვდომობისა და მხარდაჭერის სტანდარტებს. კომენტარი №4 სეგრეგაციას, ინტეგრაციასა და ინკლუზიას გამოყოფს და მხედველობის შეზღუდვისთვის კონკრეტულ მოთხოვნებს ადგენს. მდგრადი განვითარების მიზანი 4 დამატებით ხაზს უსვამს ინკლუზიურობას ხარისხის ზომად.

ევროპული კონვენციის მეორე პროტოკოლი განათლების უფლებას იცავს, ხოლო სტრასბურგის სასამართლო პრაქტიკა (*Çam v. Turkey*, *Enver Şahin v. Turkey*) ადგენს, რომ მისადაგებაზე უარი დისკრიმინაციაა.

ეროვნული ჩარჩო კომპლექსურია: კონსტიტუცია, კანონი დისკრიმინაციის შესახებ, უმაღლესი განათლების კანონი, შშმ კანონი. უნივერსიტეტები ვალდებულნი არიან განსაკუთრებული პირობების

შექმნისა და ავტორიზაციისას ინკლუზიის დამტკიცების. თუმცა ხარვეზებია დაფინანსებაში, მონიტორინგში, სანქციებში.

ეიბლიზმი განხილულია როგორც სტრუქტურული პრობლემა, რომელიც დაბალი მოლოდინების სინდრომითა და სტერეოტიპებით ინკლუზიას აფერხებს. ESG სტანდარტები ინკლუზიას ხარისხის ნაწილად აქცევს.

მართლმსაჯულება ევროპაში ეფექტიანია, ქართულ პრაქტიკაში კი ჩამორჩენილია მტკიცების ტვირთის განაწილებითა და სტუდენტის საჭიროებების გათვალისწინებით.

მესამე თავი აჩვენებს, რომ ინკლუზიური განათლების უფლება კომპლექსური სამართლებრივი კონსტრუქციაა, რომელიც მოითხოვს სახელმწიფოს, დაწესებულებების, მართლმსაჯულებისა და საზოგადოების კოორდინაციას. ის ქმნის თეორიულ-სამართლებრივ საფუძველს შემდეგი თავებისთვის.

თავი IV. ინკლუზიური განათლების საერთაშორისო სტანდარტები

ნაშრომის მეოთხე თავში განხილულია ინკლუზიური განათლების საერთაშორისო სტანდარტები, მათი ისტორიული განვითარება და სამართლებრივი საფუძვლები. თავი აჩვენებს იმ გარდატეხას, რომლის შედეგადაც შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა მიმართ დამოკიდებულება სამედიცინო და ქველმოქმედებით მოდელებიდან სოციალურ და უფლებებზე დაფუძნებულ ხედვამდე შეიცვალა. ამ კონტექსტში ინკლუზიური განათლება გააზრებულია არა მხოლოდ როგორც საგანმანათლებლო მეთოდოლოგია, არამედ როგორც მრავალდონიანი საერთაშორისო სტანდარტი, რომელიც ეროვნულ პოლიტიკასა და კანონმდებლობაში სისტემურ ასახვას მოითხოვს.

თავში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა ბოლონიის დეკლარაციას და მასთან დაკავშირებულ კომუნიკებს, რომლებმაც ევროპული უმაღლესი

განათლების სივრცეში სოციალური განზომილება და ხელმისაწვდომობის პრინციპი სისტემურ მოთხოვნად აქცია. ნაჩვენებია, რომ კრედიტების სისტემა, დიპლომის დანართი და ხარისხის საერთო კრიტერიუმები არა მხოლოდ მობილობას, არამედ განსხვავებული საჭიროებების მქონე სტუდენტებისთვის ალტერნატიული სასწავლო გზების აღიარებასაც ქმნის. კომუნიკების ანალიზი ადასტურებს, რომ ინკლუზია ბოლონის პროცესში აბსტრაქტული თანასწორობიდან ინსტიტუციურად შესაძლებელ ვალდებულებამდე განვითარდა.

ნაშრომში განხილულია სამართლებრივი მოწესრიგების ისტორიული მოდელებიც: ექსკლუზია, სეგრეგაცია, ინტეგრაცია და ინკლუზია. ნაჩვენებია, რომ პირველი სამი მოდელი, მიუხედავად გარკვეული წინსვლისა, ვერ უზრუნველყოფდა რეალურ თანასწორ მონაწილეობას, ხოლო ინკლუზიის მოდელი სახელმწიფოსა და ინსტიტუციებს აკისრებს ვალდებულებას, სისტემა ინდივიდის საჭიროებებზე მოარგონ. ამასთან, გაანალიზებულია შეზღუდული შესაძლებლობის აქტის მოდელები — სამედიცინო, ქველმოქმედების, სოციალური და ადამიანის უფლებებზე დაფუძნებული — და დასაბუთებულია, რომ თანამედროვე მიდგომა პრობლემას ხედავს გარემოსა და ბარიერებში და არა თავად ინდივიდში.

თავში ინკლუზიური განათლების ხელმისაწვდომობა განხილულია როგორც მრავალგანზომილებიანი კატეგორია, რომელიც ფიზიკურ წვდომას სცდება და აკადემიურ, სოციალურ, ფინანსურ და ტექნოლოგიურ ასპექტებს მოიცავს. ამ მიმართულებით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ეილი ფლინის, მართა ნუსბაუმის, დენ გუდლისა და რობერტ მაკრუერის მოსაზრებები, რომლებიც ხაზს უსვამენ, რომ ხელმისაწვდომობა უნდა იზომებოდეს არა მხოლოდ დეკლარირებული წესებით, არამედ რეალური მონაწილეობით, ადაპტირებული რესურსებითა და ღირსების დაცვით. ამავე ლოგიკით, განათლების უფლების ინტერპრეტაციაში გამოყენებულია გაეროს ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული უფლებების კომიტეტის მე-13 ზოგადი კომენტარი, რომელმაც გამოყო არსებობის, ხელმისაწვდომობის, მისაღებობისა და მისადაგებადობის კრიტერიუმები.

ნაშრომში ასევე გაანალიზებულია ფიზიკური და ინფრასტრუქტურული ბარიერები, საზოგადოებრივი ცნობიერების დაბალი დონე და ეიბლიზმის გავლენა ინკლუზიურ გარემოზე. განსაკუთრებით ხაზი ესმება იმას, რომ არაადაპტირებული შენობები, მიუწვდომელი ტრანსპორტი, ინფორმაციული ბარიერები და სტიგმა ხშირად კანონით გარანტირებულ უფლებას ფორმალურ დონეზე ტოვებს. ამავე კონტექსტში განხილულია ინდივიდუალური სასწავლო გეგმა, მულტიდისციპლინური გუნდი, ფინანსური მექანიზმები, გონივრული მისადაგება და უნივერსალური დიზაინი, როგორც ინკლუზიური განათლების სამართლებრივი ინსტრუმენტები. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს გაეროს შშმ პირთა უფლებების კონვენციას, რომლის 24-ე მუხლი ინკლუზიური განათლების „მაგნა ქარტად“ არის შეფასებული.

თავი აჩვენებს, რომ ინკლუზიური განათლების უფლების რეალიზაცია შეუძლებელია მხოლოდ ერთი უწყების პასუხისმგებლობით; იგი მოითხოვს სახელმწიფოს, საგანმანათლებლო დაწესებულებების, ადგილობრივი თვითმმართველობებისა და მონიტორინგის მექანიზმების კოორდინირებულ მოქმედებას. ამასთან, ხაზგასმულია, რომ სტანდარტი და სტრატეგია განსხვავებული კატეგორიებია: სტანდარტი განსაზღვრავს, რა უნდა ჩაითვალოს ინკლუზიურ გარემოდ, ხოლო სტრატეგია აჩვენებს, როგორ უნდა მიაღწიოს ინსტიტუციამ ამ მდგომარეობას. საბოლოოდ, თავი ასკვნის, რომ ინკლუზიური განათლების საერთაშორისო სტანდარტები წარმოადგენს მრავალშრიან სამართლებრივ და ღირებულებით სისტემას, რომელიც ეროვნულ დონეზე უნდა გადაიქცეს პრაქტიკულ, ადამიანზე ორიენტირებულ პოლიტიკად.

თავი V. უმაღლესი განათლების საფეხურზე მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთა ინკლუზიური განათლების საკანონმდებლო საფუძვლების შედარებითი ანალიზი

ნაშრომის მეხუთე თავში განხილულია უმაღლესი განათლების საფეხურზე მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთა ინკლუზიური განათლების საკანონმდებლო საფუძვლების შედარებითი ანალიზი. თავი აჩვენებს, რომ უმაღლეს განათლებაში ინკლუზია აღარ შეიძლება აღიქმებოდეს მხოლოდ ცალკეული პროგრამების ან სოციალური პროექტების კრილში, რადგან იგი დაკავშირებულია კონსტიტუციურ ვალდებულებებთან, სექტორულ კანონმდებლობასთან, სახელმწიფო პოლიტიკასთან, უნივერსიტეტების ავტონომიასთან, ფინანსურ და ადმინისტრაციულ მექანიზმებთან, ასევე საერთაშორისო სტანდარტების ეროვნულ სამართალში გადმოტანის ხარისხთან. ამ კონტექსტში მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთა მდგომარეობა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგან ისინი უმაღლეს განათლებაზე წვდომისას აწყდებიან არა მხოლოდ ფიზიკურ, არამედ ინფორმაციულ, ტექნოლოგიურ, მეთოდოლოგიურ და კულტურულ ბარიერებსაც.

თავში კონსტიტუციური მოწესრიგების შედარებითი ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ინკლუზიური განათლების უფლება თანამედროვე კონსტიტუციონალიზმში განიხილება როგორც განათლების უფლებისა და თანასწორობის პრინციპის სინთეზი. ეს ნიშნავს, რომ განათლება აღარ მოიაზრება მხოლოდ უნივერსალურ, მაგრამ შინაარსობრივად ნეიტრალურ უფლებად, არამედ მოითხოვს სახელმწიფოსგან აქტიურ ნაბიჯებს, როგორებიცაა გონივრული მისადაგების უზრუნველყოფა, ინდივიდუალური საჭიროებების გათვალისწინება და ისეთი საგანმანათლებლო სისტემის შექმნა, რომელიც განსხვავებულობას გამორიცხვის საფუძვლად კი არა, სამართლებრივი დაცვის ობიექტად აღიქვამს. საერთაშორისო სამართლის გავლენით სულ უფრო მეტი კონსტიტუციური სისტემა გადადის შეზღუდული შესაძლებლობის სამედიცინო მოდელიდან სოციალურ მოდელზე, რაც იმას ნიშნავს, რომ

პრობლემა პიროვნების დეფიციტში კი არ განიხილება, არამედ იმ ბარიერებში, რომლებიც საზოგადოებამ და ინსტიტუციებმა შექმნა.

გერმანიის, სამხრეთ აფრიკის, ესპანეთის, ამერიკის შეერთებული შტატების, ფინეთის, ბრაზილიისა და ჩეხეთის მაგალითების შედარება აჩვენებს, რომ სხვადასხვა სახელმწიფო ერთსა და იმავე მიზანს განსხვავებული იურიდიული არქიტექტურით აღწევს. გერმანიის მაგალითი ცხადყოფს, რომ კონსტიტუციური გარანტია შეიძლება არაერთგვაროვან პრაქტიკაში გადაიზარდოს, როდესაც განათლების სფერო ფედერალური ერთეულების კომპეტენციაშია. სამხრეთ აფრიკის მოდელი განათლების უფლებას ღირსების დაცვას უკავშირებს და აჩვენებს, რომ განცალკევება ან განათლებაზე უარი არა მხოლოდ ადმინისტრაციული ხარვეზი, არამედ ღირსების უფლების ხელყოფაც არის. ესპანეთის მიდგომა ინკლუზიურ განათლებას წესად, ხოლო სპეციალიზებულ განათლებას გამონაკლისად განიხილავს, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთათვის, რადგან ძირითადი არჩევანი უნდა იყოს საერთო საგანმანათლებლო სივრცეში სწავლა შესაბამისი მხარდაჭერით. ამერიკული მოდელი კი ადასტურებს, რომ განათლების უფლების კონსტიტუციაში პირდაპირი მოხსენიების გარეშეც შესაძლებელია ძლიერი უფლებრივი ჩარჩოს ჩამოყალიბება, თუ თანასწორობის პრინციპი სასამართლო პრაქტიკითა და ფედერალური კანონმდებლობით განმტკიცდება.

ფინეთის კონსტიტუციური მოდელი ინკლუზიას სოციალური სახელმწიფოს ორგანულ ნაწილად განიხილავს და თანასწორ შესაძლებლობებს პირდაპირ უკავშირებს ინდივიდის საჭიროებებს. ბრაზილიის მიდგომა გამოირჩევა იმით, რომ სახელმწიფო ვალდებულია სპეციალიზებული საგანმანათლებლო დახმარება უზრუნველყოს ჩვეულებრივ სასწავლო ქსელში, ხოლო ინკლუზიური მომსახურებისთვის დამატებითი გადასახადის დაწესება დაუშვებლად მიიჩნევა. ჩეხეთის მაგალითი კი აჩვენებს, თუ როგორ შეიძლება საერთაშორისო სამართლის გავლენით ეროვნულმა სისტემამ უარი თქვას იზოლაციონისტურ

მიდგომებზე და არაპირდაპირი დისკრიმინაციის აღიარებით უფრო ინკლუზიურ ჩარჩოზე გადავიდეს. ამ მაგალითების ერთობლიობა ადასტურებს, რომ განვითარებულ დემოკრატიებში ინკლუზიური განათლება სულ უფრო მეტად აღიქმება როგორც სუბიექტური უფლება, რაც ინდივიდს აძლევს შესაძლებლობას სამართლებრივი გზით მოითხოვოს გარემოს ადაპტაცია, ინფორმაციის ხელმისაწვდომი ფორმატი, გონივრული მისადაგება და შესაბამისი მხარდაჭერის მექანიზმები.

საქართველოს კონსტიტუციის განათლებისა და თანასწორობის შესახებ ნორმები ამ შედარებითი ანალიზის ფონზე უნდა განიმარტოს სისტემურად. მხოლოდ ფორმალური აღიარება ვერ იქნება საკმარისი იმ უფლების რეალიზაციისათვის, რომელიც პრაქტიკულ გარემოს, გადამზადებულ პერსონალსა და ინდივიდუალურ მხარდაჭერას მოითხოვს. ამდენად, კონსტიტუციური მოწესრიგების შედარებითი ანალიზი აჩვენებს, რომ საქართველოსთვის უმთავრესი გამოწვევა არის კონსტიტუციური პრინციპის გადაქცევა მატერიალურ და ინსტიტუციურ მხარდაჭერად.

მეხუთე თავში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა სექტორული კანონმდებლობის შედარებით ანალიზსაც. საქართველოს კანონი „უმაღლესი განათლების შესახებ“ განხილულია როგორც ძირითადი სამართლებრივი აქტი, რომელიც არეგულირებს უმაღლესი განათლების მიღების უფლებას, უნივერსიტეტების ავტონომიასა და აკადემიურ თავისუფლებას, თუმცა ანალიზი აჩვენებს, რომ სწორედ ამ სფეროში ჩნდება ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემა: აკადემიური თავისუფლების ფართო ინტერპრეტაცია ზოგჯერ იქცევა ბარიერად ინკლუზიური მეთოდოლოგიის დანერგვისათვის. როდესაც ლექტორს პრაქტიკულად შეუზღუდავი უფლება აქვს თავად განსაზღვროს სწავლების ფორმა, შეფასების მეთოდები და მასალის მიწოდების ხერხები, ამან შეიძლება არაპირდაპირი დისკრიმინაციის ფორმა მიიღოს, თუ ასეთი თავისუფლება დაბალანსებული არ არის სტუდენტის უფლებებითა და მისადაგების ვალდებულებით.

შედარებითი ანალიზი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს იმ სახელმწიფოებს, სადაც უნივერსიტეტის ავტონომია შერწყმულია მკაფიო პასუხისმგებლობით სტუდენტის მხარდაჭერისადმი. ავსტრიის მაგალითი აჩვენებს, რომ კანონით უნივერსიტეტს შეიძლება პირდაპირ დაეკისროს სპეციალური კოორდინატორის დანიშვნისა და ინდივიდუალური სასწავლო გარემოს შექმნის ვალდებულება. დიდი ბრიტანეთის მოდელი კიდევ უფრო წინმსწრებია იმით, რომ თანასწორობის აქტი უნივერსიტეტს აკისრებს წინასწარ განჭვრეტის ვალდებულებას, რაც ნიშნავს, რომ დაწესებულებამ სტუდენტის კონკრეტულ მიმართვას არ უნდა დაუცადოს, არამედ წინასწარ უნდა მოამზადოს სისტემა მრავალფეროვანი საჭიროებებისათვის. ეს მიდგომა განსაკუთრებით ღირებულია მხედველობის შეზღუდვის მქონე სტუდენტებისთვის, რადგან მათთვის სასწავლო მასალების ადაპტაცია, ციფრული პლატფორმების თავსებადობა და საგამოცდო პირობების ცვლილება ხშირ შემთხვევაში წინასწარ დაგეგმვას მოითხოვს. შვედეთის მოდელი ხაზს უსვამს დამატებითი დაფინანსების მნიშვნელობას თითოეულ შშმ სტუდენტზე, ხოლო ამერიკული კანონმდებლობა მკაფიოდ აკისრებს უნივერსიტეტებს გონივრული მისადაგების ვალდებულებას და მის შეუსრულებლობას სამართალდარღვევად განიხილავს. გერმანიის, ირლანდიისა და სხვა ქვეყნების მაგალითებიც ცხადყოფს, რომ სასწავლო მასალების მრავალფორმატიანობა, ადაპტირებული საგამოცდო პირობები და პასუხისმგებელი პირების განსაზღვრა ინკლუზიის რეალურ ინსტიტუციურ გარანტიებს ქმნის.

ნაშრომში უმაღლესი განათლების პოლიტიკის შედარებითი ანალიზი აჩვენებს, რომ სამართლებრივი ნორმების არსებობა მხოლოდ მაშინ იძლევა შედეგს, როდესაც იგი გაერთიანებულია სტრატეგიულ, ფინანსურ, კულტურულ და ადმინისტრაციულ პოლიტიკასთან. განათლების პოლიტიკა არ უნდა შემოიფარგლებოდეს შშმ პირთა ფორმალური ინტეგრაციით; მისი მთავარი მიზანი სისტემური ტრანსფორმაცია უნდა იყოს, სადაც ინკლუზია გადაიქცევა განათლების ხარისხის განუყოფელ ნაწილად. წარმატებული პოლიტიკა აერთიანებს

საერთაშორისო სტანდარტებსა და ეროვნულ თავისებურებებს, ხოლო სტუდენტს აღიქვამს არა დახმარების მიმღებ, არამედ აკადემიური სივრცის სრულფასოვან მონაწილე სუბიექტად.

ამ კონტექსტში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება რესურსების მატერიალურ გადანაწილებას. პოლიტიკა უნდა ითვალისწინებდეს ეკრანის მკითხველების, ბრაილის პრინტერების, დამხმარე პროგრამების და სხვა ძვირადღირებული ტექნოლოგიური საშუალებების ხელმისაწვდომობას დამატებითი ფინანსური ტვირთის გარეშე. პარალელურად, იგი უნდა იყოს მიმართული არასათანადო აღიარების დაძლევისკენ, რაც გულისხმობს კულტურული ნორმების შეცვლას და მხედველობის შეზღუდვის მქონე სტუდენტების სტატუსურ თანასწორობას აკადემიურ სივრცეში. ნიდერლანდების მაგალითი, სადაც სახელმწიფო დაფინანსების ნაწილი უნივერსიტეტების ინკლუზიური სამოქმედო გეგმების შესრულებაზეა დამოკიდებული, აჩვენებს შედეგზე ორიენტირებული დაფინანსების ეფექტიან მოდელს. ამერიკის შეერთებული შტატების პოლიტიკა განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს გარდამავალ პროგრამებს სკოლიდან უნივერსიტეტში გადასვლის პროცესში, ხოლო ავსტრალიის გამოცდილება აჩვენებს, რომ ინკლუზიის ხარისხი უნდა შეფასდეს არა მხოლოდ ჩარიცხვის მაჩვენებლებით, არამედ აკადემიური წარმატებითაც.

დენ გუდლის კრიტიკული ანალიზი ნაშრომში კიდევ ერთ მნიშვნელოვან განზომილებას სძენს საკითხს. იგი მიუთითებს, რომ ნეოლიბერალური მიდგომა, რომელიც უმაღლეს განათლებაში პროდუქტიულობასა და კონკურენტუნარიანობას უსვამს ხაზს, ხშირად ეწინააღმდეგება ინკლუზიის პრინციპებს, რადგან შშმ სტუდენტები შეიძლება „ძვირადღირებულ“ ან „ნაკლებად ეფექტურ“ სუბიექტებად აღიქმებოდნენ. ამავდროს, იგი აფრთხილებს, რომ დასავლური მოდელების მექანიკური გადატანა სხვა კონტექსტებში ყოველთვის ეფექტიანი არ არის და ინკლუზიური პოლიტიკა უნდა ითვალისწინებდეს ადგილობრივ კულტურულ და ინსტიტუციურ თავისებურებებს. ეს დაკვირვება საქართველოსთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია,

რადგან ქვეყნის პოლიტიკის ტრანსფორმაცია ვერ იქნება წარმატებული მხოლოდ გარე მოდელების კოპირებით, თუ იგი არ დაეფუძნება ადგილობრივი ბარიერებისა და რესურსების რეალურ ანალიზს.

მეხუთე თავში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს უმაღლესი განათლების სისტემების შედარებით ანალიზსაც. ნაჩვენებია, რომ ინკლუზია განსხვავებულადაა ორგანიზებული ცენტრალიზებულ, დეცენტრალიზებულ და ჰიბრიდულ მოდელებში. საფრანგეთის ცენტრალიზებული სისტემა ერთგვაროვან მინიმალურ სტანდარტს ქმნის ყველა უნივერსიტეტში, თუმცა შეიძლება ნაკლებად მოქნილი აღმოჩნდეს ინდივიდუალური საჭიროებების მიმართ. გაერთიანებული სამეფოს დეცენტრალიზებული მოდელი უნივერსიტეტებს მეტ ავტონომიას აძლევს, ხოლო სკანდინავიური სისტემები, მათ შორის დანია, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს უნივერსალური დიზაინის სისტემურ დანერგვას. იაპონიის მაგალითი აჩვენებს, რომ გონივრული მისადაგების ვალდებულება მხოლოდ მაშინ ხდება ეფექტიანი, როდესაც მას თან ახლავს პერსონალის გადამზადება და მხარდაჭერის კულტურა.

სპეციალური და ინკლუზიური განათლების განვითარების ევროპული სააგენტოს ხედვა კიდევ უფრო აძლიერებს იმ მოსაზრებას, რომ განათლების სისტემა უნდა მოერგოს სტუდენტს და არა პირიქით. სააგენტო განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს მონაცემებზე დაფუძნებულ პოლიტიკას, სექტორთაშორის თანამშრომლობას, ციფრულ ინკლუზიასა და განათლების ერთი საფეხურიდან მეორეზე წარმატებული გადასვლის მნიშვნელობას. მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთა შემთხვევაში ეს გულისხმობს ინფორმაციისა და კომუნიკაციის ტექნოლოგიების ხელმისაწვდომობას, აუდიო და ბრაილის ფორმატებს, ზუსტ მონაცემებს და იმ ბარიერების კონკრეტულ იდენტიფიცირებას, რომლებიც უმაღლეს საფეხურზე არსებობს.

ამერიკული სისტემური მიდგომა, რომელიც ხელმისაწვდომობის ოფისების მძლავრ ქსელს ეყრდნობა, ნაშრომში წარმოდგენილია როგორც მნიშვნელოვანი მოდელი. ამ სისტემაში ბარიერების მოხსნა

უნივერსიტეტის პირდაპირ ვალდებულებად განიხილება, რომელსაც შესაბამისი სახელმწიფო ორგანოები აკონტროლებენ. IDEA-ს მნიშვნელობა, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ძირითადად სკოლამდელ, დაწყებით და საშუალო განათლებაზეა ორიენტირებული, უმაღლეს განათლებაზე გადასვლის პროცესში გადამწყვეტია, რადგან ადრეული მხარდაჭერა, ინდივიდუალური საგანმანათლებლო პროგრამა და გარდამავალი გეგმა ქმნის საფუძველს უნივერსიტეტში წარმატებული ჩართულობისათვის. ამერიკის შშმ პირთა აქტი ამ ჩარჩოს აგრძელებს და დისკრიმინაციის წინააღმდეგ ფართო ფედერალურ დაცვის სისტემას ქმნის, სადაც მხედველობა და კითხვა პირდაპირაა მიჩნეული ძირითად ცხოვრებისეულ აქტივობებად.

საბოლოოდ, მეხუთე თავი აჩვენებს, რომ უმაღლესი განათლების საფეხურზე ინკლუზიური განათლების საკანონმდებლო საფუძვლების ეფექტიანობა დამოკიდებულია რამდენიმე ურთიერთდაკავშირებულ ფაქტორზე: კონსტიტუციური გარანტიების რეალურ განმარტებაზე, სექტორული კანონმდებლობის სიზუსტეზე, აკადემიური თავისუფლებისა და სტუდენტის უფლებების დაბალანსებაზე, ფინანსურ მხარდაჭერაზე, შედეგზე ორიენტირებულ პოლიტიკაზე, გარდამავალ მხარდაჭერაზე, მონაცემთა შეგროვებასა და ინსტიტუციურ ანგარიშვალდებულებაზე. ნაჩვენებია, რომ საქართველოს უმაღლესი განათლების სისტემა ტრანსფორმაციის პროცესშია და ამ პროცესის წარმატება მნიშვნელოვნად იქნება დამოკიდებული იმაზე, თუ რამდენად მოხდება სტუდენტზე ორიენტირებული დაფინანსების მოდელის დახვეწა, ინკლუზიის ინდიკატორების ინტეგრირება ხარისხის უზრუნველყოფის ეროვნულ სისტემაში და უნივერსიტეტებისათვის მკაფიო სამართლებრივი პასუხისმგებლობის დაკისრება. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ინკლუზია კვლავ დარჩება უნივერსიტეტების კეთილ ნებაზე დამოკიდებულ იზოლირებულ შემთხვევად და ვერ იქცევა სისტემურ მოცემულობად, რომელიც მხედველობის შეზღუდვის მქონე სტუდენტებს რეალურ, თანასწორ და ღირსეულ მონაწილეობას მისცემს უმაღლესი განათლების სივრცეში.

თავი VI. დასკვნები და რეკომენდაციები

1 დასკვნები

ჩატარებული კვლევა ცხადყოფს, რომ ინკლუზიური განათლება თანამედროვე საგანმანათლებლო სისტემის არა მხოლოდ მეთოდოლოგიური ნაწილი, არამედ ადამიანის უფლებების რეალიზების ფუნდამენტური ინსტრუმენტია. საქართველომ მნიშვნელოვანი გზა განვლო საერთაშორისო სტანდარტების (გაეროს კონვენცია, “სალამანკას დეკლარაცია”) ეროვნულ კანონმდებლობაში ასახვისა და სამედიცინო მოდელიდან სოციალურ მოდელზე გადასვლის კუთხით. თუმცა, მიუხედავად დეკლარირებული პროგრესისა, უმაღლესი განათლების საფეხურზე ინკლუზიის სრულფასოვანი იმპლემენტაცია კვლავ არაერთ სისტემურ გამოწვევას აწყდება.

წარმოდგენილი სადოქტორო ნაშრომის სამართლებრივი ანალიზი ცხადყოფს, რომ ინკლუზიური განათლება საქართველოში აღარ განიხილება როგორც „კეთილი ნება“, არამედ იგი წარმოადგენს სახელმწიფოს იმპერატიულ კონსტიტუციურ და საერთაშორისო ვალდებულებას. საქართველოს კონსტიტუციის განათლების უფლება (მუხლი 27) და თანასწორობის პრინციპი (მუხლი 11) ქმნის ერთიან ნორმატიულ ჩარჩოს, რომელიც კრძალავს შშმ პირთა სეგრეგაციას და მოითხოვს მათთვის „განსაკუთრებული პირობების“ შექმნას.

ინკლუზიური განათლების საერთაშორისო სტანდარტები ხანგრძლივი ევოლუციის შედეგია, რომელმაც საზოგადოებრივი შეგნება ექსკლუზიიდან და სეგრეგაციიდან სრულ ინკლუზიამდე მიიყვანა. ბოლონის პროცესმა და მასთან დაკავშირებულმა კომუნიკებმა უმაღლესი განათლება საზოგადოებრივ სიკეთედ და სახელმწიფოებრივ პასუხისმგებლობად გამოაცხადეს, სადაც „სოციალური განზომილება“ და თანაბარი ხელმისაწვდომობა პრიორიტეტული გახდა.

განვითარებულ დემოკრატიულ სახელმწიფოებში ინკლუზიური განათლება ტრანსფორმირდა პასიური „ქველმოქმედებიდან“ აქტიურ სუბიექტურ უფლებად. შედარებითი ანალიზი აჩვენებს მკვეთრ დისონანსს საერთაშორისო საუკეთესო პრაქტიკასა და საქართველოს არსებულ მოდელს შორის.

კვლევის შედეგად გამოკვეთილი ძირითადი მიგნებები შეიძლება შემდეგნაირად ჩამოყალიბდეს:

- აკადემიური და ინფორმაციული ხელმისაწვდომობა: უმაღლეს საგანმანათლებლო დაწესებულებებში ყველაზე მწვავე პრობლემად რჩება სასწავლო მასალების (ბიბლიოთეკები, ელექტრონული ბაზები) არაადაპტირებულობა მხედველობის შეზღუდვის მქონე სტუდენტებისთვის. ციფრული ბარიერები ზღუდავს სტუდენტის დამოუკიდებლობას და მას მუდმივად სხვის დახმარებაზე დამოკიდებულს ხდის.
- ინსტიტუციური მზაობა და კომპეტენცია: პრაქტიკაში ხშირად ვხვდებით „ფორმალურ ინკლუზიას“, სადაც უნივერსიტეტები სამართლებრივად აკმაყოფილებენ მინიმალურ სტანდარტებს, თუმცა აკადემიურ პერსონალს არ გააჩნია შესაბამისი მეთოდოლოგიური მომზადება ვიზუალური მასალის ვერბალიზაციისა თუ გონივრული მისადაგების პრინციპების გამოსაყენებლად.
- ფინანსური და ტექნოლოგიური მხარდაჭერა: ვაუჩერული დაფინანსების არსებული მოდელი ვერ ფარავს მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთათვის აუცილებელ სპეციფიკურ ხარჯებს (ბრაილის დისკლეები, ლიცენზირებული ხმოვანი პროგრამები), რაც ქმნის „ციფრულ უთანასწორობას“.
- გონივრული მისადაგების ფუნდამენტური როლი: მისადაგებაზე უარი საერთაშორისო და ეროვნული სამართლით დისკრიმინაციის ფორმად არის აღიარებული. ეს ნიშნავს, რომ უმაღლესი სასწავლებლები ვალდებული არიან მოახდინონ გარემოსა და მასალების ინდივიდუალური ადაპტაცია.
- უნივერსალური დიზაინის უპირატესობა: პროდუქტებისა და გარემოს თავდაპირველი სწორი დაგეგმარება ყველასთვის ხელმისაწვდომს ხდის სივრცეს და ამცირებს მოგვიანებით, ხარჯიანი ადაპტირების საჭიროებას.
- ავტორიზაცია, როგორც ბერკეტი: მოქმედი კანონმდებლობით, საგანმანათლებლო დაწესებულების სტატუსის მოპოვება პირდაპირ კავშირშია ადაპტირებული გარემოსა და რესურსების (მათ შორის ციფრული და ბიბლიოთეკის) არსებობასთან.
- ებლიზმის საფრთხე: ნაშრომი ნათლად აჩვენებს, რომ სისტემური დისკრიმინაცია ხშირად ვლინდება „დაბალი

მოლოდინების სინდრომში“ და არაადაპტირებულ საინფორმაციო ბაზებში, რაც ზღუდავს შშმ პირთა აკადემიურ თავისუფლებას.

- პარადიგმული ცვლილება: თანამედროვე სამართალი ეყრდნობა ადამიანის უფლებებზე დაფუძნებულ მოდელს, რომელიც შეზღუდულ შესაძლებლობას განიხილავს არა როგორც ინდივიდუალურ „დეფექტს“, არამედ როგორც სოციალური და ინსტიტუციური ბარიერების შედეგს.
- ბოლონიის ინსტრუმენტების მნიშვნელობა: დიპლომის დანართი, კრედიტების სისტემა და ხარისხის უზრუნველყოფის საერთო კრიტერიუმები მხედველობის შეზღუდვის მქონე სტუდენტებისთვის ადაპტირებული სწავლების აღიარების გარანტიაა.
- ხელმისაწვდომობის 4 სტანდარტი: განათლების უფლების რეალიზაცია მოითხოვს ოთხი კრიტერიუმის — არსებობის, ხელმისაწვდომობის, მისაღებობისა და მისადაგებადობის ერთობლივ დაკმაყოფილებას.
- ციფრული ემანსიპაცია: ერევნის კომუნიკე და მარაკეშის ხელშეკრულება ქმნის სამართლებრივ საფუძველს მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთათვის ინფორმაციის მისაწვდომ ფორმატში (ბრაილი, აუდიო, ციფრული) მისაღებად სავტორო უფლებების შეზღუდვის ხარჯზეც კი.
- აკადემიური თავისუფლება vs. სტუდენტის უფლებები: საქართველოში აკადემიური თავისუფლების ფართო ინტერპრეტაცია ხშირად ბარიერს ქმნის ინკლუზიური მეთოდოლოგიის დანერგვისთვის, რადგან ლექტორები თავად წყვეტენ სწავლების ფორმას, რაც ყოველთვის არ პასუხობს შშმ პირთა საჭიროებებს.
- წინმსწრები ვალდებულების დეფიციტი: განსხვავებით დიდი ბრიტანეთისგან, სადაც უნივერსიტეტს აქვს ვალდებულება წინასწარ განჭვრიტოს საჭიროებები, ქართული სისტემა რეაქტიულია და სტუდენტის მიერ პრობლემის გაჟღერებას ელოდება.
- დაფინანსების მოდელის სიმწირე: არსებული სახელმწიფო დაფინანსება (ვაუჩერი) ფარავს მხოლოდ სწავლის საფასურს და არ ითვალისწინებს მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთათვის კრიტიკულად საჭირო დამხმარე ტექნოლოგიებსა თუ პირად ასისტენტებს.

- სისტემური მოუმზადებლობა: წარმატებული მოდელები (ნიდერლანდები, ავსტრალია) ეყრდნობა ინკლუზიის ინტეგრირებას ხარისხის უზრუნველყოფის სისტემასა და დაფინანსების მექანიზმებში, რაც საქართველოში ჯერჯერობით მხოლოდ დეკლარაციულ დონეზეა.

2 რეკომენდაციები

მიღებული დასკვნების საფუძველზე გამოვლენილი პრობლემების აღმოსაფხვრელად მნიშვნელოვანია შემდეგი რეკომენდაციების შესრულება.

სისტემის გაუმჯობესების მიზნით, მიზანშეწონილია შემდეგი ნაბიჯების გადადგმა:

- სპეციალიზებული მხარდაჭერის ცენტრების შექმნა: აუცილებელია ყველა უმაღლეს სასწავლებელში იფუნქციონიროს ერთეულმა, რომელიც კოორდინაციას გაუწევს შშმ სტუდენტთა საჭიროებებს, უზრუნველყოფს მასალების ადაპტაციას და შეინარჩუნებს ინსტიტუციურ მეხსიერებას.
- აკადემიური პერსონალის გადამზადება: მნიშვნელოვანია ლექტორებისთვის რეგულარული ტრენინგების ჩატარება ინკლუზიური სწავლების მეთოდებსა და უნივერსალური დიზაინის პრინციპებში, ასევე შშმ პირთა საჭიროებების შესახებ.
- საკანონმდებლო და ფინანსური მექანიზმების დახვეწა: საჭიროა გონივრული მისადაგების პრაქტიკული ინდიკატორების გაწერა და დაფინანსების დიფერენცირებული მოდელის დანერგვა, რომელიც გაითვალისწინებს ინდივიდუალურ ტექნოლოგიურ საჭიროებებს.
- ციფრული მისაწვდომობის სტანდარტიზაცია: უნივერსიტეტების ელექტრონული პლატფორმები და ბაზები უნდა პასუხობდეს საერთაშორისო ხელმისაწვდომობის სტანდარტებს (ეკრანის წამკითხველებთან თავსებადობა).

საბოლოო ჯამში, ინკლუზიური განათლების წარმატება დამოკიდებულია არა მხოლოდ საკანონმდებლო ბაზაზე, არამედ საზოგადოებრივი ცნობიერების ტრანსფორმაციაზე, სადაც შეზღუდული შესაძლებლობა

აღქმული იქნება როგორც ადამიანური მრავალფეროვნების ნაწილი და არა როგორც ბარიერი სრულფასოვანი განათლების მისაღებად.

სამართლებრივი პრინციპების ეფექტური იმპლემენტაციისთვის აუცილებელია შემდეგი ღონისძიებების გატარება:

ადმინისტრაციული და ინფრასტრუქტურული მისადაგება

ციფრული მისაწვდომობის გარანტია: უნივერსიტეტებმა უნდა უზრუნველყონ ელექტრონული ბიბლიოთეკებისა და საგამოცდო პორტალების სრული თავსებადობა ევრანის წამკითხველ პროგრამებთან.

უნივერსალური გეგმარების დანერგვა: ახალი შენობებისა და სერვისების პროექტირებისას თავიდანვე უნდა იქნეს გათვალისწინებული უსინათლო და მცირემხედველი პირების საჭიროებები (ტაქტილური ბილიკები, აუდიო ორიენტირები).

აკადემიური და მეთოდოლოგიური მხარდაჭერა

შეფასების სისტემის მოდიფიცირება: საგამოცდო პროცესში დანერგილი უნდა იყოს ალტერნატიული ფორმატები (მაგ. წერითი გამოცდის ჩანაცვლება ელექტრონული ან ზეპირი ფორმით), რაც უზრუნველყოფს ცოდნის სრულყოფილად გამოვლენას.

პერსონალის კომპეტენციის ამაღლება: აუცილებელია აკადემიური პერსონალის გადამზადება ინკლუზიური პედაგოგიკის საკითხებში, რათა აღმოიფხვრას ეიბლისტური მიდგომები და „სიბრაალულის“ ნიადაგზე სტანდარტების დაწევა.

ფინანსური და სოციალური პოლიტიკა

გრანტის სისტემის გაფართოება: სოციალური პროგრამები უნდა გასცდეს მხოლოდ სწავლის საფასურის დაფარვას და მოიცვას „დამხმარე ტექნოლოგიების“ და „პირადი ასისტენტის“ დაფინანსება.

მონიტორინგის გაძლიერება: სახალხო დამცველისა და ხარისხის განვითარების ცენტრის მიერ უნდა მოხდეს არა მხოლოდ ფიზიკური პანდუსების, არამედ „საინფორმაციო ბარიერების“ რეგულარული კონტროლი.

სამართლებრივი დაცვის ეფექტიანობა

მტკიცების ტვირთის გადანაწილება: სასამართლო პრაქტიკაში უნდა დამკვიდრდეს ევროპული სტანდარტი, სადაც დაწესებულებას ეკისრება ვალდებულება დაამტკიცოს, რომ მან ყველაფერი გააკეთა გონივრული მისადაგებისთვის.

ინდივიდუალური საჭიროების პრიორიტეტულობა: ნებისმიერი მისადაგება უნდა ეფუძნებოდეს კონკრეტული სტუდენტის საჭიროებების სიღრმისეულ შეფასებას და არა ზოგად, შაბლონურ მიდგომებს.

საერთაშორისო საუკეთესო პრაქტიკისა და სამართლებრივი ინსტრუმენტების ეფექტური იმპლემენტაციისთვის აუცილებელია:

სისტემური და ინსტიტუციური ტრანსფორმაცია

უნივერსალური დიზაინის პრიორიტეტულობა: საგანმანათლებლო დაწესებულებებმა ნებისმიერი ახალი პროგრამა თუ ფიზიკური სივრცე თავიდანვე უნდა დაგეგმონ მრავალფეროვანი საჭიროებების გათვალისწინებით, რათა შემცირდეს შემდგომი ინდივიდუალური ადაპტაციის საჭიროება.

ინკლუზიური პოლიტიკის ინტეგრირება: უმაღლესმა სასწავლებლებმა თავიანთ სტრატეგიებში უნდა შეიტანონ შში პირთა მხარდაჭერის მკაფიო გეგმები და შექმნან სპეციალიზებული სოციალური განყოფილებები/მრჩეველის პოზიციები.

ინფორმაციული და ტექნოლოგიური ხელმისაწვდომობა

ციფრული ბარიერების აღმოფხვრა: უზრუნველყოფილ უნდა იქნეს ყველა სასწავლო რესურსის (ელექტრონული ბიბლიოთეკები, პლატფორმები) თავსებადობა დამხმარე ტექნოლოგიებთან, როგორცაა ეკრანის წამკითხველები და ბრაილის დისპლეები.

მარაკემის ხელშეკრულების იმპლემენტაცია: საგანმანათლებლო დაწესებულებებმა უნდა გამოიყენონ სამართლებრივი შესაძლებლობა და მოამზადონ აკადემიური ლიტერატურის ადაპტირებული ასლები საავტორო უფლების მფლობელის ნებართვის გარეშე.

აკადემიური და მეთოდოლოგიური მისადაგება

მოქნილი სასწავლო გზები: დაინერგოს სწავლების უნივერსალური დიზაინი, რაც გულისხმობს ინფორმაციის მიწოდებისა და შეფასების მრავალფეროვან ფორმებს (ვიზუალური, აუდიო, ტექტილური). ლექტორთა გადამზადება: მასწავლებლებმა და ადმინისტრაციამ უნდა გაიარონ სავალდებულო კრედიტ-საათები ინკლუზიურ პედაგოგიკაში, რათა აღმოიფხვრას სტიგმა და ეიბლისტური მიდგომები.

მონიტორინგი და ანგარიშვალდებულება

გაზომვადი ინდიკატორების დაწესება: სახელმწიფო პოლიტიკა უნდა დაეფუძნოს მკაფიო ვადებსა და ინდიკატორებს, რაც საშუალებას მისცემს საზოგადოებას გააკონტროლოს ინკლუზიის პროგრესი. შშმ პირთა აქტიური მონაწილეობა: უზრუნველყოფილ უნდა იქნეს თავად შშმ სტუდენტებისა და მათი წარმომადგენლობითი ორგანიზაციების ჩართულობა საგანმანათლებლო გარემოს დაგეგმვისა და შეფასების პროცესში.

საერთაშორისო გამოცდილების გათვალისწინებით, საქართველოში ინკლუზიური უმაღლესი განათლების სისტემის გასაუმჯობესებლად აუცილებელია შემდეგი ნაბიჯების გადადგმა:

საკანონმდებლო ცვლილებები და იმპერატიული ნორმები:

წინმსწრები ვალდებულების დაწესება: კანონმდებლობით უნდა განისაზღვროს უნივერსიტეტების ვალდებულება, წინასწარ მოახდინონ გარემოსა და რესურსების ადაპტაცია და არ დაელოდონ კონკრეტული სტუდენტის მიმართვას. აკადემიური პერსონალის პასუხისმგებლობა: მასალების მრავალფეროვანი ფორმატით (აუდიო, ციფრული) მიწოდება უნდა გახდეს სავალდებულო სტანდარტი და არა ლექტორის კეთილი ნება.

დაფინანსების მოდელის რეფორმა:

დიფერენცირებული დაფინანსება: სახელმწიფო გრანტის სისტემა უნდა გასცდეს მხოლოდ სწავლის გადასახადს და მოიცვას „სერვისზე მიბმული“ დაფინანსება (ასისტენტი, ჟესტური ენის თარჯიმანი, დამხმარე ტექნოლოგიები). შედეგზე ორიენტირებული სტიმულირება: უნივერსიტეტების დაფინანსების ნაწილი უნდა იყოს დამოკიდებული მათ მიერ ინკლუზიის სამოქმედო გეგმების ეფექტურ შესრულებაზე.

ინსტიტუციური კოორდინაცია და მონიტორინგი:

სპეციალიზებული კოორდინატორები: კანონით უნდა განისაზღვროს თითოეულ უნივერსიტეტში შშმ პირთა საკითხებში პასუხისმგებელი პირის/ცენტრის არსებობა.

ციფრული მისაწვდომობის სტანდარტიზაცია: ყველა საუნივერსიტეტო პლატფორმა და ელექტრონული ბაზა უნდა პასუხობდეს საერთაშორისო ხელმისაწვდომობის სტანდარტებს (ეკრანის წამკითხველებთან თავსებადობა).

მონაწილეობითი მმართველობა:

პოლიტიკის შემუშავება შშმ პირებთან ერთად: უმაღლესი განათლების ნებისმიერი სტრატეგია თუ რეგულაცია უნდა შეიქმნას თავად შშმ სტუდენტებისა და მათი წარმომადგენლობითი ორგანიზაციების აქტიური მონაწილეობით.

ბიბლიოგრაფია

ქართულენოვანი ლიტერატურა

წიგნები და მონოგრაფიები

1. ბროდერიკი ა., გონივრული მისადაგება „შეზღუდული შესაძლებლობების მქონე პირთა უფლებების შესახებ გაეროს კონვენციის“ მიხედვით, საქართველოს რეალობა. თბილისი, 2017.
2. დემეტრაშვილი ა., გოგიაშვილი გ., კონსტიტუციური სამართალი. თბილისი, გამომცემლობა „იურისტების სამყარო“, 2019.
3. დემეტრაშვილი ა., „საქართველოს კონსტიტუციური სამართალი“. თბილისი, 2018.
4. ისაკაძე თ., ინკლუზიური განათლების მეთოდური საკითხები, 2023.
5. კუბლაშვილი კ., ძირითადი უფლებები. თბილისი, გამომცემლობა „იურისტების სამყარო“, 2018.
6. ლოლაძე ზ., ფირცხალაშვილი ა., ძირითადი უფლებები: კომენტარი, თბილისი, 2023.
7. პაჭკორია თ., ლადიმე ა., დემეტრაშვილი გ., მიქიაშვილი მ., ჯამათაშვილი გ., მხედველობის დარღვევის მქონე მოსწავლეების სწავლება; თბილისი; 2013.
8. რ.ნ., ინკლუზიური პროფესიული განათლების გზამკვლევი; თბილისი; 2016.
9. ხარებავა მ., განათლება და დასაქმება - გზა შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა ინტეგრაციისაკენ. ზუგდიდი, 2012.
10. ხარებავა მ., ჯავახიშვილი ჟ., ქობალია ნ., ყუფუნია ნ., გზა ინკლუზიისაკენ; ზუგდიდი; 2006.

11. ჯონსენი ბ.ჰ., სკორტენი მ.დ., ინკლუზიური განათლება; მთარგმნელი მ. ჯიქია; რედაქტორი მ.ხარებავა; თბილისი; 2011.

სამეცნიერო სტატიები პერიოდულ გამოცემებში

1. ჩაჩანიძე ნ., ნანობაშვილი ქ., უმაღლესი განათლების ხარისხის მართვის სამართლებრივი უზრუნველყოფის პრობლემები და მისი რეგულირების ასპექტები. თბილისი, 2023.
https://www.researchgate.net/publication/383201269_umaghlesi_ganat_lebis_khariskhis_martvis_samartlebrivi_uzrunvelqopis_problemebi_da_misi_regulirebis_aspektebi_nana_chachanidze_ketevan_nanobashvili
[15.05.2026]
2. ხაჭაპურიძე ა., მხედველობის შეზღუდვის მქონე პირთა სწავლების პროცესში აუდიო დესკრიფციის გამოყენების საკანონმდებლო რეგულირება. ჟურნალი სპექტრი. 2024.
<https://journals.4science.ge/index.php/spectri/article/view/2930/2919>
[15.05.2026]

დისერტაციები და სამაგისტრო ნაშრომები

- ხაჭაპურიძე ა., უსინათლო და მცირემხედველი პირების ინკლუზიური განათლების მარეგულირებელი კანონმდებლობა და პრობლემატიკა. სამაგისტრო ნაშრომი, თბილისი, 2020.

სახელისუფლო და საერთაშორისო დოკუმენტები

1. ადამიანის უფლებათა ევროპული კონვენციის პირველი დამატებითი ოქმი.
https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_kat
[15.05.2026]
2. ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია. 1948
<https://www.supremecourt.ge/files/upload-file/pdf/aqtebi3.pdf>
[15.05.2026]
3. ბოლონიის დეკლარაცია. 1999
<https://mes.gov.ge/uploads/Bologna/1%20boloniis%20deklaracia.pdf?csrt=230793706390144666> [15.05.2026]

4. ბოლონიის დეკლარაციის თანმხლები კომუნიკები.
<https://mes.gov.ge/content.php?id=1856&lang=geo> [15.05.2026]
5. გაეროს „ბავშვის უფლებათა კონვენცია“, 1989.
<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1399901?publication=0>
[15.05.2026]
6. გაეროს „შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების კონვენცია“, 2006.
<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2334289?publication=0>
[15.05.2026]
7. იუნესკოს კონვენცია „განათლების სფეროში დისკრიმინაციის წინააღმდეგ ბრძოლის შესახებ“. 1960
<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4466863?publication=0>
[15.05.2026]
8. საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების მინისტრის ბრძანება №16/ნ, „ინკლუზიური განათლების დანერგვის, განვითარებისა და მონიტორინგის წესის დამტკიცების შესახებ“. 2018 <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4007539?publication=0>
[15.05.2026]
9. საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების მინისტრის ბრძანება №40/ნ, „ეროვნული სასწავლო გეგმის დამტკიცების შესახებ“. 2016
<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/3285991?publication=0>
[15.05.2026]
10. საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების მინისტრის ბრძანება №99/ნ. 2010
<https://eqe.ge/media/27590/%E2%84%9699.%E1%83%9C.pdf>
[15.05.2026]
11. საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო, „განათლებისა და მეცნიერების ერთიანი ეროვნული სტრატეგია 2022-2030“. <https://mes.gov.ge/content.php?id=7755&lang=geo>
[15.05.2026]

12. საქართველოს განათლების, მეცნიერებისა და ახალგაზრდობის სამინისტრო, კონცეფცია განათლების განვითარების პროგრამის ხელშეწყობის შესახებ. 2019
<https://www.mes.gov.ge/content.php?id=536&lang=geo&csrt=13211280398073372588> [15.05.2026]
13. საქართველოს განათლების, მეცნიერებისა და ახალგაზრდობის სამინისტრო, „პროფესიული განათლების განვითარების 2021-2025 წლების სტრატეგია“. <https://mes.gov.ge/uploads/files/2021.5.11%20VET%20strategy%20draft.pdf> [15.05.2026]
14. საქართველოს კანონი „დისკრიმინაციის ყველა ფორმის აღმოფხვრის შესახებ“, 2014.
<https://matsne.gov.ge/document/view/2339687?publication=5> [15.05.2026]
15. საქართველოს კანონი „ზოგადი განათლების შესახებ“, 2005.
<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29248?publication=116> [15.05.2026]
16. საქართველოს კანონი „უმაღლესი განათლების შესახებ“. 2004
<https://matsne.gov.ge/document/view/32830?publication=121> [15.05.2026]
17. საქართველოს კანონი „შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების შესახებ“, 2020.
<https://matsne.gov.ge/document/view/4923984?publication=7> [15.05.2026]
18. საქართველოს კონსტიტუცია. 1995,2018
<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/30346?publication=36> [15.05.2026]
19. საქართველოს განათლების, მეცნიერებისა და ახალგაზრდობის სამინისტროს დებულების დამტკიცების შესახებ. 2023
<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/6033867?publication=0%20> [15.05.2026]

20. საქართველოს მთავრობის დადგენილება „სოციალური პროგრამის ფარგლებში სახელმწიფო სასწავლო გრანტით სტუდენტთა დაფინანსების შესახებ“. 2025
<https://mes.gov.ge/content.php?id=4231&lang=geo> [15.05.2026]
21. საქართველოს ორგანული კანონი „ადგილობრივი თვითმმართველობის კოდექსი“. 2014
<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2244429?publication=80>
 [15.05.2026]
22. „შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების შესახებ“ კონვენციის ფაკულტატიური ოქმი. 2021
<https://matsne.gov.ge/document/view/5173211?publication=0>
 [15.05.2026]

სასამართლო გადაწყვეტილებები

1. საქართველოს უზენაესი სასამართლოს გადაწყვეტილება საქმეზე №ას-1010-2020.

ინტერნეტწყაროები

1. ავტორიზაციის სტანდარტები და სტანდარტებთან შესაბამისობის შეფასების სქემა.
<https://eqe.ge/ka/page/static/495/avtorizatsiis-standartebi> [15.05.2026]
2. განათლების ხარისხის განვითარების ეროვნული ცენტრი, „უმაღლესი საგანმანათლებლო დაწესებულებების ავტორიზაციის სტანდარტების სახელმძღვანელო“.
<https://eqe.ge/res/NewFolder%203%20copy%201/20200602165212guidebookgeo.pdf> [15.05.2026]
3. დასაქმების ხელშეწყობის სახელმწიფო ქვეპროგრამის დამტკიცების შესახებ დადგენილება.
<https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/5693644?publication=0>
 [15.05.2026]

4. მდგრადი განვითარების მიზნები.
<https://www.unicef.org/georgia/sustainable-development-goals>
[15.05.2026]
5. პროფესიული საგანმანათლებლო პროგრამების განმახორციელებელ დაწესებულებებში ინკლუზიური განათლების უზრუნველყოფის გზამკვლევი.
<http://inclusion.ge/res/docs/2021021814125818419.pdf> [15.05.2026]
6. უმაღლესი განათლების პოლიტიკის ანალიზი ხუთი სტრატეგიული მიმართულების მიხედვით. <https://tafu.edu.ge/wp-content/uploads/2023/12/2-Funding-Research-and-HE-Financial-Governance-Lela-Chakhaia.pdf> [15.05.2026]
7. უმაღლესი საგანმანათლებლო დაწესებულებების ავტორიზაციის სტანდარტი. <https://eqe.ge/ka/page/static/449/avtorizatsiis-standartebi>
[15.05.2026]

უცხოენოვანი ლიტერატურა

წიგნები და მონოგრაფიები

1. Barnes, C., & Mercer, G., *Exploring Disability*. Polity Press, 2010.
2. Beck, U., *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage, 1992.
3. Burgstahler, S., *Universal Design in Higher Education: From Principles to Practice*. Harvard Education Press, 2015.
4. Campbell, F. K., *Contours of Ableism*. Palgrave Macmillan, 2009.
5. Colker, R., *The Special Education Advocacy Game*. University of Pennsylvania Press, 2011.
6. Corn, A. L., & Erin, J. N., *Foundations of Low Vision: Clinical and Functional Perspectives*. New York: AFB Press, 2010.
7. Davis, L. J., *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body*. Verso, 1995.

8. Fredman, S., *Human Rights Transformed: Positive Rights and Positive Duties*. Oxford University Press, 2008.
9. Fuller, M., *Inclusivity in Higher Education: Policy, Systems and Practice*. York, Higher Education Academy, 2004.
10. Giddens, A., *Sociology*. Polity Press, 2013.
11. Goodley, D., *Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction*. SAGE Publications, 2011.
12. Hattie, J., *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. Routledge, 2009.
13. Hersh, M. A., & Johnson, M. A., *Assistive Technology for Visually Impaired and Blind People*. Springer, 2008.
14. Holbrook, M. C., & Koenig, A. J., *Foundations of Education. Vol. 1: History and Theory of Teaching Children and Youths with Visual Impairments*. New York: AFB Press, 2000.
15. Kanter, A. S., *The Development of Disability Rights Under International Law: From Charity to Human Rights*. Routledge, 2015.
16. Lawson, A., *Disability and Equality Law in Britain*. Hart Publishing, 2008.
17. McRuer, R., & Berube, M., *Crip Theory: Cultural Signs of Queerness and Disability*. NYU Press, 2006.
18. Mitchell, D., *What Really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies*. Routledge, 2014.
19. Nussbaum, M. C., *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Harvard University Press, 2006.
20. OECD, *Sickness, Disability and Work: Breaking the Barriers*. OECD Publishing, 2010.
21. Oliver, M., *The Politics of Disablement*. Macmillan Education, 1990.

22. Oliver, M., & Barnes, C., *The New Politics of Disablement*. Palgrave Macmillan, 2012.
23. Powell, J. J. W., *Barriers to Inclusion: Special Education in the United States and Germany*. Paradigm Publishers, 2011.
24. Quinn, G., & Degener, T., *Human Rights and Disability*. United Nations, 2002.
25. Riddell, S., & Weedon, E., *European Models of Inclusion in Higher Education*. Routledge, 2016.
26. Sacks, S. Z., & Wolffe, K. E., *Teaching Social Skills to Students with Visual Impairments*. New York: AFB Press, 2006.
27. Sahlberg, P., *Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland*. Teachers College Press, 2015.
28. Salisbury, R., *Teaching Pupils with Visual Impairment: A Guide to Making the School Curriculum Accessible*. London: Routledge, 2008.
29. Shakespeare, T., *Disability Rights and Wrongs Revisited*. Routledge, 2014.
30. Vygotsky, L. S., *The Collected Works of L. S. Vygotsky. Volume 2: The Fundamentals of Defectology*. New York: Plenum Press, 1993.
31. Winzer, M. A., *The History of Special Education: From Isolation to Integration*. Gallaudet University Press, 1993.
32. Yell, M. L., *The Law and Special Education*. 4th ed., Pearson, 2016.

სამეცნიერო სტატიები

1. Argyropoulos, V., & Kanari, C., "The Role of Tactile Graphics in the Inclusion of Students with Visual Impairments". *International Journal of Inclusive Education*, 23(11), 2019.
<https://www.tandfonline.com/journals/tied20> [15.05.2026]

2. Biermann, H., "Inclusive Vocational Education and Training in Germany". *Journal of Vocational Education & Training*, 70(3), 2018.
<https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/vet-in-europe/systems/germany-u2> [15.05.2026]
3. Björn, P. M., et al., "The many faces of special education within RTI frameworks in the United States and Finland". *Learning Disability Quarterly*, 39(1), 2016. https://www.abo.fi/wp-content/uploads/2018/02/Many-Faces_Bjorn.pdf [15.05.2026]
4. Canevaro, A., & de Anna, L., "The historical evolution of school integration in Italy". *Alter - European Journal of Disability Research*, 4(3), 2010.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1875067210000386> [15.05.2026]
5. de Beco, G., "The Right to Inclusive Education". *Modern Law Review*, 2022. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-2230.12742> [15.05.2026]
6. Hatlen, P., "The Core Curriculum for Blind and Visually Impaired Students". *Re:View*, 28(1), 1996. <https://archive.org/details/the-core-curriculum-for-blind-and-visually-impaired-students> [15.05.2026]
7. Ianes, D., & Demo, H., "Inclusive education in Italy: Historical steps, positive developments, and challenges". *Prospects*, 2023.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s11125-020-09509-7> [15.05.2026]
8. Kelly, S. M., & Smith, D. W., "The Impact of Assistive Technology on the Educational Performance of Students with Visual Impairments". *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 105(2), 2011.
https://www.researchgate.net/publication/287640341_The_Impact_of_Assistive_Technology_on_the_Educational_Performance_of_Students_with_Visual_Impairments_A_Synthesis_of_the_Research [15.05.2026]
9. Malinen, O. P., et al., "Beijing in-service teachers' self-efficacy and attitudes towards inclusive education". *Teaching and Teacher Education*, 28(4), 2012.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0742051X11001569> [15.05.2026]

10. Norwich, B., "Changing policy and legislation and its effects on inclusive education: a perspective from England". *British Journal of Special Education*, 41(4), 2014.
<https://nasenjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1467-8578.12079> [15.05.2026]
11. Vislie, L., "From integration to inclusion: a focus on European policies and changes in the function of special schools". *European Journal of Special Needs Education*, Vol. 18, 2003.
<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/0885625082000042294> [15.05.2026]

საერთაშორისო დოკუმენტები

1. Directive (EU) 2016/2102 on the accessibility of the websites and mobile applications of public sector bodies. 2016 <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/2102/oj/eng> [15.05.2026]
2. Directive (EU) 2019/882 on the accessibility requirements for products and services (European Accessibility Act). 2019 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L0882> [15.05.2026]
3. European Commission, *Union of Equality: Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030*.
https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/disability/union-equality-strategy-rights-persons-disabilities-2021-2030_en [15.05.2026]
4. Basic Law for the Federal Republic of Germany Art. 3(3) —
<https://www.gesetze-im-internet.de/gg/> [15.05.2026]
5. Constitution of the Federative Republic of Brazil (1988), Article 208, III —

https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicao.htm
[15.05.2026]

6. Constitution of Finland (731/1999), Section 16 —
https://www.finlex.fi/en/laki/ajantasa/1999/1999073_1 [15.05.2026]
7. Constitution of the Republic of South Africa 1996, Section 29 —
<https://www.gov.za/constitution> [15.05.2026]
8. Constitution of Spain 1978, Article 49 —
[https://www.boe.es/eli/es/c/1978/12/27/\(1\)](https://www.boe.es/eli/es/c/1978/12/27/(1)) [15.05.2026]
9. UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No. 4 on the Right to Inclusive Education*, 2016.
<https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-4-article-24-right-inclusive>
[15.05.2026]
10. UNESCO, *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*. Paris, 1994.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427> [15.05.2026]
11. UNESCO, *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and education: All means all*.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373724> [15.05.2026]
12. World Intellectual Property Organization (WIPO), *Marrakesh Treaty*, 2013. <https://www.wipo.int/en/web/treaties/ip/marrakesh/index>
[15.05.2026]

Court Decisions

1. European Court of Human Rights, Case of Enver Şahin v. Turkey (Application no. 23065/12), Judgment 2018 [15.05.2026]
2. European Court of Human Rights, Case of Çam v. Turkey, no. 51500/08, ECHR 2016 [15.05.2026]

3. European Court of Human Rights, Case of G.L. v. Italy, no. 59751/15, ECHR 2020 [15.05.2026]
4. European Court of Human Rights, Case of D.H. and Others v. the Czech Republic, Application no. 57325/00, ECHR 2007 [15.05.2026]
5. Brown v. Board of Education, 347 U.S. 483 (1954) [15.05.2026]
6. Sentencia del Tribunal Supremo de España (STS) 505/2014, 15 de octubre de 2014 [15.05.2026]
7. Supremo Tribunal Federal (Brazil), Ação Direta de Inconstitucionalidade (ADI) 5357, 2016 [15.05.2026]

ინტერნეტწყაროები

1. AHEAD Ireland, *Universal Design for Learning in Irish Higher Education*. <https://www.ahead.ie/> [15.05.2026]
2. American Disability Act (ADA). <https://www.ada.gov/> [15.05.2026]
3. Bologna Follow-Up Group. <https://ehea.info/> [15.05.2026]
4. University College Dublin, Disability Support. <https://ucd.ie/all/support/disabilitysupport> [15.05.2026]
5. World Health Organization (WHO), Blindness and visual impairment fact sheet. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/blindness-and-visual-impairment> [15.05.2026]

David Aghmashenebeli University of
Georgia
By right of manuscript

**International standards of inclusive education and Georgian
Legislation problems**

Ana Khatchapuridze

To obtain the academic degree of Doctor of Laws

Submitted dissertation

Author's abstract

Scientific Director:

Professor

Paata Turava

**Tbilisi
2026**

Table of contents

CHAPTER I. INTRODUCTION	62
1 TOPIC RELEVANCE	62
2 RESEARCH GOALS AND OBJECTIVES.....	64
3 RESEARCH OBJECTS.....	64
4 RESEARCH TOPICS.....	66
6 RESEARCH HYPOTHESIS	69
7 SCIENTIFIC NEWS OF THE RESEARCH	70
8 THEORETICAL AND PRACTICAL VALUE OF THE RESEARCH	72
CHAPTER II. DEFINING THE SCOPE OF SCIENTIFIC RESEARCH.....	78
CHAPTER III. THE RIGHT TO INCLUSIVE EDUCATION	81
CHAPTER IV. INTERNATIONAL STANDARDS FOR INCLUSIVE EDUCATION	83
CHAPTER V. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGISLATIVE FOUNDATIONS OF INCLUSIVE EDUCATION FOR PEOPLE WITH VISUAL IMPAIRMENTS AT THE HIGHER EDUCATION LEVEL	84
CHAPTER VI. CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS	88
1 CONCLUSIONS.....	88
2 RECOMMENDATIONS.....	90
BIBLIOGRAPHY	94

Chapter I. Introduction

1 Topic relevance

Exclusion and marginalization make people with disabilities uniquely vulnerable, which affects the full enjoyment of their rights. Inequality and discrimination are the most pressing issues that need to be addressed, as the social inclusion of people with disabilities is only possible when these issues are addressed.

Education is an important prerequisite for ensuring the effective inclusion of persons with disabilities. In order for persons with disabilities to have full access to educational services, it is important to ensure that the process is inclusive.

The right to education is no longer considered just a privilege or a social service; it is a fundamental human right, reinforced by a number of international documents, and inclusive education is not just a pedagogical approach; it is a human right and a cornerstone of the development of a democratic society. Inclusion means respecting the uniqueness of each person and taking into account their different needs in the learning process. Such an approach contributes to the creation of equal opportunities, the prevention of social exclusion and maximum inclusion.

Today, as education systems change and evolve, inclusive education is becoming not only a necessity, but also a strategic priority. In order for all people to receive quality education independently, regardless of gender, health status, ethnicity or social status, inclusion strengthens values such as solidarity, acceptance of diversity and humanity, and thus creates the basis for a just and sustainable society.

Inclusive education embodies an ethos of diversity, equity and accessibility in educational settings. It upholds the principle that all individuals, regardless of differences in ability, background or characteristics, have the right to meaningful participation and access to quality education in an inclusive environment.

The relevance of the topic is due to the global paradigm shift, which has shifted the attitude towards people with disabilities from a medical model to a model based on social and human rights.

In this context, access to higher education for persons with disabilities (PWDs) is an indicator of the development of a democratic society. The relevance of the topic is determined by the obligations assumed by the ratification of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the implementation of the Sustainable Development Goals.

The need for implementation, which requires ensuring equal and accessible quality education for all.

For Georgia, this issue is particularly acute in the context of the European integration process. By signing the Association Agreement with the European Union in 2014 and ratifying the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the state undertook to harmonize local legislation with international standards.

The research is relevant from both legal, social and pedagogical points of view, as it concerns not only the quality of education, but also the socialization and civic integration of the most vulnerable groups in society.

In the process of inclusion, Georgia has made significant strides in the last decade in terms of introducing inclusive education at the general education level. However, higher education still remains the most problematic link in the system. The urgency is exacerbated by the fact that the number of students graduating from secondary schools is increasing, although higher educational institutions are not ready (both in terms of infrastructure, methodology and legislative level) to accept them. The so-called "institutional disconnect is created, where the inclusion process that began at school is interrupted at the university, which violates the principle of lifelong education.

Compliance with European standards for quality assurance in higher education is crucial on Georgia's path to European integration. New standards for authorization and accreditation directly require the existence of an inclusive environment, however, universities do not have a unified, legally-enforced guide to meeting these standards. The relevance of the presented work is also determined by the fact that it should identify the legal vacuum that prevents universities from becoming truly inclusive.

2 Research goals and objectives

The aim of this doctoral research is to conduct an in-depth analysis of international standards regulating inclusive education at the higher education level and to compare them with the current legislation of Georgia. The research also aims to identify legal and institutional gaps (legislative vacuum, conflicts, lack of enforcement mechanisms) that hinder the full integration of people with special educational needs and disabilities into the academic space.

The following specific tasks are to be solved in the work:

Systematization of the international framework: to study and analyze the fundamental international instruments on access to higher education, such as the 2006 UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the Bologna Process Communiqués, and to identify key indicators of their implementation.

Revision of the national legislative framework: Critically analyze the Georgian Law "On Higher Education" and the Law "On the Rights of Persons with Disabilities" to assess the extent to which they reflect the principles of inclusive education at the higher educational level.

The research objectives are to examine in depth Article 24 of the 2006 UN Convention, the Salamanca Declaration, and the European Directives on Inclusive Education.

Identify specific inconsistencies between international obligations and domestic regulations.

Examine whether there are hidden discriminatory provisions in legislation that promote segregation or formal inclusion.

3 Research objects

The object of research of this doctoral thesis is the set of socio-legal relations related to the regulation and practical implementation of inclusive policies in the field of higher education. In particular, the object of research includes the normative, institutional and procedural space where the right of persons with

disabilities and special educational needs to receive quality higher education in an equal and non-discriminatory environment is implemented.

The object of research is complex and combines three main dimensions:

1. Normative dimension (legal field) The object of research is the legal system that regulates higher education at the national level. This includes:

- International imperatives: standards set by the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the European Convention on Human Rights, and the European Social Charter, as well as documents adopted within the framework of the Bologna Process, which establish the social parameters of the European Higher Education Area.
- National legislative framework: the Constitution of Georgia, the Law of Georgia “On Higher Education”, the Law “On the Rights of Persons with Disabilities”, the General Administrative Code of Georgia and sectoral by-laws

2. The object of the study is also the mechanisms of functioning of higher educational institutions (universities) in the context of inclusion. Part of the object is the administrative and academic environment where the legislation must be implemented. This implies:

- Standards for accessibility of university infrastructure, learning resources and services;
- Academic staff readiness and qualification system;
- Authorization and accreditation processes as tools for quality assurance and state control.

3. The object of the study goes beyond the scope of dry legislation and includes the relationships that arise between a person with disabilities and the state/educational institution at all stages of receiving education:

- Learning-teaching process (participation and engagement);
- Assessment and qualification (achievement of results).

Accordingly, the object of the research is the contradiction (collision) between declared international obligations and the existing national legal and institutional reality, which determines the degree of inclusiveness of the higher education system in Georgia.

4 Research topics

The subject of this doctoral thesis is a critical analysis of the compliance of the national legislation (laws and by-laws) regulating higher education in Georgia with international standards of inclusive education.

In particular, the research topic focuses on the following specific aspects:

The issue of legal harmonization is the subject of research in the context of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities.

The degree to which the obligations set out in Article 24 and the European Higher Education Area Directives are reflected in the Georgian Law “On Higher Education”. The subject of the study is the specific legal mechanisms (or their absence) that should ensure the implementation of international norms in Georgian reality.

The subject of the research includes identifying gaps and contradictions in the national normative framework that hinder the inclusion of people with disabilities in higher education. This includes:

- Discriminatory (direct or indirect) elements in the rules governing entrance exams;
- The uncertainty of the legal status of the SSSM student at the higher level;
- The absence of legal guarantees for the mandatory provision of an individualized curriculum and an adapted environment.

5 Research methods

The paper uses qualitative research methodology, namely, interdisciplinary approaches to legal and social research:

Comparative legal research method - this method is used to compare international conventions and Georgian legislation. Parallels are drawn between European practices, e.g. Finland, Italy, Ireland and Georgian reality in order to identify the best models. Georgian legislation in the field of inclusive education is undergoing constant transformation and harmonization with international standards. In this process, it is vital to compare not only “dry norms”, but also to study the legal culture and institutional arrangement in which these norms

function. In the context of inclusive education, this method serves the following purposes:

- Heuristic function: discovering best international practices and determining their compatibility with Georgian reality.
- Harmonization function: assessing the quality of fulfillment of obligations assumed under the Association Agreement with the European Union in relation to European models.
- Critical function: determining why a particular norm adopted in Georgia that is successfully working in the donor country does not work.

Different legal systems have been selected for the doctoral research in order to make the comparison multifaceted. The choice is justified by the following criteria:

Reference model (for example: Finland or Italy)

Why? Italy was the first country to completely abolish special schools and move to total inclusion in the 1970s. Finland is recognized as having the best education system.

Within the framework of this doctoral thesis, the theoretical-legal research method is used to determine the fundamental essence of inclusive education, its value (axiological) foundations and legal nature. Inclusive education is not just a set of legislative regulations, it is the result of a change in legal philosophy, which has taken the understanding of human rights to a new level. The necessity of using this method is due to the fact that “confusion of concepts” often occurs in the Georgian legal space. The theoretical research aims to:

Understanding the paradigm shift: How disability transformed from a “medical problem” to a “human rights issue.”

Research into the genesis of legal concepts: What does “equality” mean in education—formal equality or substantive equality?

Analysis of value conflicts: how to balance the interests of the majority and the individual's right to education.

Within the framework of this doctoral thesis, the socio-legal research method is used to study the gap that exists between the formal norms regulating inclusive

education and the reality in the educational society. The main obstacle to inclusive education in Georgia is not the text of the law, but the legal culture. The socio-legal method explores cultural contradictions.

Unlike traditional legal positivism, which views law as an isolated system of norms, the socio-legal approach sees law as a social phenomenon. In the context of inclusive education, law is not just an act passed by parliament; it is a process in which everyone involved in the learning process participates.

In this paper, this method answers the following research questions:

What is the legal awareness and attitude towards inclusive norms in the educational space?

What social barriers (stigma, stereotypes, economic factors) prevent the establishment of international standards?

The use of the socio-legal research method in a doctoral thesis is necessary to draw substantiated conclusions. This method shows us that the problem of inclusive education in Georgia is not a normative deficit (we have laws), but a social and institutional deficit (we do not have the appropriate environment and culture).

Only by using this method is it possible to develop recommendations that will be focused not only on amending the text of the law, but also on improving its enforcement mechanisms, empowering teachers, and raising public awareness.

Within the framework of this doctoral thesis, the observation method is used as a means of obtaining primary empirical data. The legal regulation of inclusive education (international standards and national legislation) is characterized by a high degree of declarativeness.

The aim of the observational method is to identify the dissonance between the legal provisions and the actual situation. The research is based on the principle that the effectiveness of a legal norm is measured not by its presence in the code, but by its reflection in social behavior.

Based on the specifics of the doctoral thesis, two main types of observation have been selected, which complement each other:

Structured (systematic) observation is used to assess the physical environment and formal procedures. In this part of the study, the researcher is equipped with a pre-written observation matrix based on the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities.

Legal hermeneutics: Interpretation of legal norms based on their purposes, in particular, how the principles of reasonable accommodation and universal design should be interpreted in Georgian legislation.

Within the framework of this doctoral thesis, which aims to study the relationship between international standards of inclusive education and Georgian legislation, the dogmatic-legal research method (also known as the normative or doctrinal method) has been used as the central methodological tool. According to the position established in legal theory, the dogmatics of law is the "backbone" of jurisprudence, since it studies the current law as a logically coherent, systematic whole.

Legal provision of inclusive education is not only a part of social policy; it is a strictly defined normative obligation that stems from both the Constitution of Georgia and international treaties, for example, the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Based on this, the dogmatic-legal method allows us to go beyond a superficial reading of the text of the law and enter into a substantive, systemic and teleological (purposeful) analysis of the norm.

The use of the dogmatic-legal method in this work serves three main purposes:

- Identify: Determine what the current law is regarding inclusive education (international and national levels).
- Systematization: Analyze the hierarchy of norms and their interaction (e.g., the compliance of the Law on General Education with constitutional principles).
- Interpretation: To identify gaps in the legislation (conflicts and ambiguities) that hinder the practical implementation of inclusive education.

6 Research Hypothesis

This doctoral thesis is based on the following scientific hypothesis:

The main factor hindering the full implementation of inclusive education in the Georgian higher education space is not only the lack of financial or infrastructural resources, but also the incomplete harmonization of national legislation with international standards. In particular, Georgian legislation is largely declarative in nature and lacks effective enforcement mechanisms (especially in the part of the principle of reasonable accommodation), which leaves higher education institutions with wide discretion to ignore the needs of students with disabilities under the pretext of academic freedom.

Decomposition of the hypothesis according to its components:

Paradigmatic shift: There is an assumption that despite the formal recognition of the social model, higher education regulatory bylaws and university practice still rely on the medical model by inertia, which blames a student's academic failure on their individual misconduct rather than the inflexibility of the system.

Impact of the legal vacuum: According to the hypothesis, the absence of a definition of inclusive education and mandatory standards (imperative norms) in the Law on Higher Education creates a legal vacuum. This vacuum allows universities to limit themselves to adapting only the physical environment (ramp) and not to modify the educational process and assessment system.

Ineffectiveness of the authorization mechanism: The study assumes that the existing quality assurance mechanisms (authorization/accreditation) are not strict enough in terms of inclusiveness. If the state tightens the standard and makes it enforceable (with the possibility of sanctions), this will have a direct proportional impact on the accessibility of higher education.

7 Scientific news of the research

The scientific novelty of this doctoral thesis is determined by the severity of the problem posed, the scope of the research, and the originality of the results obtained. The scientific novelty of the research is specified in the following main aspects:

Systematic identification of the legislative vacuum: The paper systematizes and analyzes the invisible legal gaps in the Georgian Law "On Higher Education" that, despite the declared equality, create practical barriers for persons with

disabilities. The study scientifically substantiates that the problem lies not only in enforcement, but also in the imperfection of the normative base itself.

Conceptualization of the Georgian model of reasonable accommodation: The scientific novelty is the definition of the legal content of the principle of reasonable accommodation for the Georgian university space, based on the standard of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. The paper distinguishes between universal design and reasonable accommodation.

Comparative legal innovation: An in-depth comparative analysis of Georgian legislation with the latest documents of the European Higher Education Area (including the strategies of the social dimension of the “Bologna Process”) has been carried out.

The scientific novelty of the work lies in the complex and interdisciplinary understanding of the problem. Namely:

Systematization of legal conflicts: The work provides a comprehensive classification of the legislative gaps that arise in the interaction between the "Law on General Education, Higher Education" and the "Law on the Rights of Persons with Disabilities".

Criticism of the Georgian model of reasonable accommodation: The paper scientifically substantiates that Georgian legislation often incorrectly applies the concepts of universal design and reasonable accommodation principles, which leads to ambiguity of responsibility between the school and the state.

Legal aspects of ableism: The study is also novel in that it examines hidden ableist narratives in legislation – how the language of the law contributes to stigmatization.

Assessment of new regulations: The paper includes a critical analysis of the latest reforms implemented in 2020-2025 (e.g. new authorization standards), which have not yet been widely studied in the Georgian scientific space.

8 Theoretical and practical value of the research

This doctoral thesis is characterized by high relevance and multifaceted value. The research results will make a significant contribution to both the theoretical development of law and educational sciences, as well as to the practical improvement of higher education policy.

Theoretical value of the research:

The theoretical significance of the work is determined by the fact that it fills the vacuum in Georgian legal doctrine on issues of access to and inclusion in higher education.

Enriching legal doctrine: The study develops the legal understanding of inclusive education. It goes beyond the traditional approach, which considered inclusion only in the context of general education (school), and extends it to the level of higher education. In doing so, it establishes the theoretical framework of “continuous inclusive education” in the Georgian scientific space.

Terminological and conceptual clarity: The paper analyzes and clarifies fundamental concepts such as reasonable accommodation, universal design in education, and the social model in the context of higher education administration. This creates a solid theoretical foundation for future researchers to correctly interpret these terms.

Interdisciplinary perspective: The work represents a synthesis of law, pedagogy, and social policy. This interdisciplinary approach enriches theoretical knowledge about how academic relations should be regulated in a way that maintains a balance between university autonomy and the right to equality.

Practical value of the research:

The work has a clearly expressed applied nature. The research results and developed recommendations can be directly used by various stakeholders:

Theoretical value: The work enriches the Georgian legal and educational literature. It creates a theoretical basis for studying the formation of inclusive policies in countries with transitional democracies. The study offers a new conceptual framework for the legal provision of inclusive education, which is based on modern standards of human rights protection.

Practical value: The research findings and recommendations are directly applicable to creating an inclusive educational space in higher education institutions.

Structure of the paper.

The structure of the dissertation includes an introduction, six chapters and twenty-five subchapters, a conclusion, recommendations, and a bibliography. The main part of the research is 198 pages.

The first chapter of the work is devoted to the introduction, which presents the relevance of the topic, the goals and objectives of the research, the object of the research, the subject of the research, the research methods, the research hypothesis, the scientific novelty of the research, the theoretical and practical value of the research.

The second chapter of the paper, Defining the Scope of Scientific Research, consists of eight subchapters.

The first subsection deals with the concept and essence of inclusive education. Inclusive education is considered as a system that adapts to the individual needs of all people, and not vice versa. It is based on the principles of human rights and aims to create equal opportunities. This subsection focuses on individualization, environmental adaptation and raising public awareness. The difference between inclusion and integration is also discussed.

The second subsection deals with inclusive education at the general, vocational and higher education levels. The subsection discusses the implementation of inclusive education at all levels of education. The legislative framework of Georgia and practical challenges in schools, vocational colleges and universities are described. Attention is paid to the transition process and taking into account individual needs. The importance of vocational education for the employment of persons with disabilities is also presented.

The third subsection is devoted to the features of inclusive education for people with visual impairments. This subsection deals with the specifics and needs of education for people with visual impairments. Typhlopedagogical approaches, compensatory skills, and environmental adaptation are described. Special

attention is paid to assistive technologies and adaptation of educational materials. The opportunities and challenges of e-learning are also discussed.

The fourth subsection deals with the place and role of inclusive education for people with visual impairments in higher education. The presented subsection discusses the role of higher education in the process of social integration and self-realization of people with disabilities. It is considered as a tool for overcoming stigma and achieving academic independence. Attention is paid to the obligations of universities to create an accessible environment. The importance of technologies and individual approaches is also shown.

The fifth subsection presents the legislative foundations of inclusive education at the higher educational level. This subsection discusses the legal framework for inclusive education in Georgia and at the international level. The focus is on the 2020 Law and UN Conventions. Legal guarantees of access to education are described. The main concepts that define inclusive policy are also discussed.

The sixth subsection presents the policy of inclusive education in Georgia. The subsection deals with the state policy of Georgia in the direction of inclusive education. Strategic documents and their goals aimed at ensuring equality and accessibility are discussed. Attention is paid to systemic changes and improving the quality of education. Existing challenges and development needs are also noted.

The seventh subsection is devoted to the main problems of the research topic and the scope of the research. This subsection defines the main problems and directions of the research. Legal, social and educational barriers that hinder inclusion are described. The scope of the research and the approaches used are also given. Attention is focused on systemic problems and the need to solve them.

The eighth subsection is devoted to the problems of inclusive education practice at the higher educational level. The subsection discusses the practical difficulties of inclusive education in universities. The lack of resources, infrastructural and technological barriers are described. The importance of personnel training and the right approaches is also emphasized. Finally, it is shown that effective inclusion requires systematic and coordinated work.

The third chapter, the right to inclusive education, consists of four subchapters.

The first sub-chapter, International Foundations of Inclusive Education, deals with the international legal framework that regulates inclusive education. It discusses UN conventions and a human rights-based approach that protects the dignity and equality of persons with disabilities. Attention is paid to the principle of access to education. It is also noted that older approaches were often based on the medical model and led to segregation.

The second subsection presents the practice and models of inclusive education. The subsection discusses the experience of various countries in implementing inclusive education. Attention is paid to both successful practices and problems, such as bureaucracy and unequal distribution of resources. The stages of development of inclusive education are also shown.

The third subsection deals with the legal foundations of the right. It presents the legal framework for inclusive education, both at the international and national levels. It discusses Georgian legislation, which obliges the state to create equal educational conditions. Attention is paid to specific mechanisms, such as adapted environments and special benefits. It is also emphasized that these laws create the basis for an inclusive system.

The fourth subsection deals with the practice of the European Court of Human Rights and the courts of Georgia. This subsection discusses the case law on inclusive education issues. It describes how the courts protect the right to education and equality of persons with disabilities. Attention is paid to specific precedents and their impact on the education system. Finally, it is shown that legal practice plays an important role in the development of inclusion.

The fourth chapter, International Standards for Inclusive Education, consists of seven subchapters.

The first subsection presents the legal acts regulating the issue. The subsection discusses the legal foundations of inclusive education and international documents that regulate this area. Special attention is paid to the Bologna Declaration and its accompanying communiqués. It describes how the right to education has developed from a general right to a more specific, inclusive approach. It also shows how these acts create the basis for equal educational opportunities.

The second subsection presents models of legal regulation of inclusive education. This subsection discusses four main models of inclusive education development: exclusion, segregation, integration and inclusion. It describes how society's attitude towards persons with disabilities has changed over time. It also analyzes various theoretical models (medical, social, charitable and human rights-based). In conclusion, it is shown that the modern standard is based on a human rights-oriented inclusive approach.

The third subsection deals with the criteria for access to inclusive education. The subsection discusses what access to education actually means and by what criteria it is measured. The views of various authors are presented, including the opinions of Nussbaum and Goodley. UN standards (existence, accessibility, acceptability, adaptability) are also discussed. Attention is paid to the physical, economic and informational barriers that limit inclusion.

The fourth subsection presents the legal instruments for regulating inclusive education. This subsection discusses the legal mechanisms that ensure the implementation of inclusive education in practice. The role of the individualized curriculum, the multidisciplinary team and financial instruments is described. The importance of the principles of universal design and reasonable accommodation is also explained. The chapter emphasizes that the existence of laws is not enough without their effective implementation.

The fifth subsection is devoted to institutional guarantees of access to inclusive education and responsible persons. The subsection discusses the role of various institutions in ensuring inclusive education. The functions of the Ministry, schools, municipalities and monitoring bodies are described. Special attention is paid to the responsibility of the school principal and state structures. It is also shown that inclusion is the result of joint, coordinated work.

The sixth subsection presents international practices and best models of inclusive education. This subsection discusses successful experiences from different countries, especially the Finnish and Norwegian models. It describes how a multi-level support system works and how it ensures the inclusion of all students. It also discusses indicators and strategic approaches developed by the European Agency. The conclusion is that effective inclusion requires not only laws, but also systematic policies and practical implementation.

The seventh subsection deals with the prospects and challenges of inclusive education development. The last subsection summarizes the issues discussed in the paper and identifies the main problems and challenges. Attention is paid to public awareness, infrastructural barriers and policy effectiveness. Recommendations for improving inclusive education are also presented. In conclusion, it is emphasized that inclusion is a continuous process that requires constant development.

Chapter Five, a comparative analysis of the legislative foundations of inclusive education for people with visual impairments at the higher education level, consists of four subchapters.

The first subsection presents a comparative analysis of the constitutional regulation of the right to inclusive education. The subsection discusses the right to inclusive education as a set of principles of education and equality. The constitutional approaches of various countries (Germany, South Africa, Spain, USA, Finland, Brazil, etc.) are analyzed and shown how they ensure the right to education of persons with disabilities. It is emphasized that the modern trend is the transition to a social model and the strengthening of positive obligations of the state. The constitutional framework of Georgia and its development needs are also discussed.

The second subsection deals with a comparative analysis of the Georgian Law “On Higher Education”. The subsection analyzes the named law and its impact on inclusive education. It is shown that academic freedom sometimes prevents taking into account the needs of students with disabilities. The practice of other countries (Austria, Great Britain, Sweden, the USA, etc.) is compared, where the legislation more clearly obliges universities to create an inclusive environment. Recommendations are presented, such as the appointment of responsible persons, tying funding to support, and the introduction of multi-format teaching.

The third subsection deals with a comparative analysis of higher education policies. The subsection discusses inclusive education policies as a dynamic and systemic process. International experience is analyzed and it is shown that effective policies should move from declarations to practical mechanisms. The importance of the social model, fair distribution of resources, access to technologies and participation of persons with disabilities in decision-making is

emphasized. Policy models of different countries and the challenges facing Georgia are also discussed.

The fourth subsection presents a comparative analysis of inclusive higher education systems. The subsection presents models of inclusive education systems — centralized, decentralized and hybrid. The experience of different countries (France, Great Britain, Scandinavian countries, Japan, USA) and their approaches to organizing student support are discussed. It is shown that successful systems rely on structural mechanisms, technological inclusion and personnel training. The Georgian system and its development needs are also assessed.

Chapter Six, Conclusions and Recommendations, includes two subchapters and presents the conclusions drawn from the work on the paper and recommendations that will help resolve the identified problems.

Chapter II. Defining the Scope of Scientific Research

The second chapter of the doctoral dissertation examines the theoretical, historical, legal, and practical foundations of inclusive education within the context of educating persons with visual impairments across general, vocational, and higher education levels. The chapter is based on the premise that inclusive education represents a practical manifestation of fundamental human rights, equality, and social justice, and is not limited merely to offering additional services for individuals with special needs. It is demonstrated that contemporary educational systems can no longer address the demands of a diverse society through uniform and standardized approaches; therefore, systemic changes based on the assessment of individual needs, abilities, and barriers become essential. The chapter highlights that inclusive education implies the transformation of the environment to make it accessible and effective for everyone, rather than merely adapting the individual to the environment. In this context, the social and rights-based models of disability are discussed, according to which a person's participation in social life is often restricted not only by their sensory or physical condition but also by the environment, infrastructure, inaccessible resources, and stigmatized attitudes. Particular attention is paid to the specifics of educating persons with visual impairments, noting that their educational engagement

depends on alternative information formats, spatial adaptation, assistive technologies, and the involvement of appropriately trained personnel.

The analysis shows that low vision, functional blindness, and total blindness are critical categories for educational planning, as teaching techniques, material formats, assessment mechanisms, and modes of environmental interaction differ in each case. Consequently, inclusive education policy and practice cannot rely on a single, identical approach for all cases and require flexible, individualized, yet systemically sound interventions. It is also emphasized that determining the status of a person with a disability should not remain a purely administrative procedure; its goal must be to ensure real support, an adapted environment, and relevant services. The difference between the concepts of inclusion and integration is analyzed separately in the second chapter. It is shown that integration involves incorporating a person into an existing system, whereas inclusion relates to the transformation of the system itself to make it equally accessible to subjects with diverse needs. Furthermore, it is substantiated that inclusive education is based on the principle of equity rather than just formal equality, as individuals with different needs require differentiated support to ensure truly equal opportunities. The chapter also presents inclusive education within the process of historical development. The evolution of the models of exclusion, segregation, integration, and inclusion is reviewed, demonstrating that the modern inclusive approach is based on a deep transformation of the educational system. Additionally, international experience is reviewed, specifically the examples of Italy, Finland, Great Britain, and Germany, which present the peculiarities of inclusive policy and practice through different models. This analysis confirms that inclusion is a dynamic process whose success depends on political will, funding, professional qualifications, institutional cooperation, and a value-based environment.

Inclusive education is examined across various levels of education within the second chapter. In the section on general education, focus is placed on the fact that this stage forms both basic academic skills and the primary experience of social inclusion and participation. The development of inclusive general education in Georgia is discussed, highlighting challenges related to physical inaccessibility of schools, insufficiently trained staff, unequal distribution of resources, and weak institutional obligations. The importance of transition—the process of moving from general education to subsequent educational or

professional spaces—is also emphasized in this section. Vocational education is discussed as a vital prerequisite for independent living, employment, and economic empowerment. It is shown that accessibility in vocational education requires the adaptation of programs, assessments, infrastructure, and professional orientation mechanisms. Significant practices for developing inclusive vocational education in Georgia, including modular programs, alternative assessment, multidisciplinary approaches, and individual learning plans, are highlighted. The section on higher education demonstrates that this is one of the most important yet most complex spaces for realizing the academic and professional potential of persons with visual impairments. The chapter discusses how responsibility significantly increases for students in universities to identify their own needs and request appropriate support, which highlights the particular importance of self-advocacy. It is also highlighted that barriers in higher education are not only physical; they often manifest acutely through insufficient awareness of academic personnel, negative attitudes, a deficit of adapted materials, and the use of digital resources incompatible with screen readers.

Specific aspects of educating persons with visual impairments are analyzed separately in this chapter. It is emphasized that their educational engagement is not limited to physical presence in the learning space; it requires verbalization of visual information, audio description, tactile materials, access to the Braille system, orientation and mobility support, and the purposeful development of social communication. The importance of the Expanded Core Curriculum (ECC) is also discussed, which includes the skills necessary for persons with visual impairments for full educational and social participation. A significant place is given to the role of assistive technologies, such as screen readers, Braille displays, and voice software, as these often constitute the primary mechanism for accessing learning. However, it is shown that the existence of technological resources is not sufficient if they are not integrated into the teaching process, if the personnel lack the competence to use them, or if the platforms and digital resources do not meet accessibility requirements. In this context, the potential of e-learning is discussed as both an opportunity and a barrier. The analysis of legal foundations includes both international and national normative frameworks. Constitutional principles of Georgia, special laws, and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) are discussed, which define the provision of inclusive education at all levels as a state obligation. It is shown that despite the alignment of declared principles with international standards,

ambiguity in reasonable accommodation mechanisms, funding problems, and weak monitoring mechanisms persist in practice. The analysis of practical problems highlights the threat of so-called "formal inclusion," where a student's presence in the system is ensured, but the necessary conditions for real engagement are not created. Particular barriers include inaccessible learning materials, unadapted libraries, navigation problems, social isolation, and the inaccessibility of expensive technological support. Physical, academic, and digital accessibility are closely linked; neglecting one weakens the entire inclusive environment. Ultimately, the issues discussed in the second chapter serve as the theoretical and analytical foundation for the problem of inclusive education. It is substantiated that the educational inclusion of persons with visual impairments should be understood not only through specialized assistance but through the lenses of equal opportunity, social participation, and the development of a democratic society. Thus, the second chapter creates the conceptual, legal, and practical basis upon which the subsequent analysis of the dissertation rests.

Chapter III. The right to inclusive education

In a modern democratic state, the right to education is regarded not only as an element of social welfare but also as the foundation for personal development, a dignified life, civic participation, and the full enjoyment of fundamental rights. The third chapter of the work examines the right to inclusive education as a constitutional-legal, international-legal, and national-legislative institution, without which the nature of a social and democratic state cannot be realized. In this context, inclusion is understood not as a concession for persons with disabilities, but as a positive obligation of the state to ensure the equal involvement of individuals with different needs. From a constitutional-legal perspective, education represents the "right to realize rights," as the development of personal, professional, and civic potential is impossible without it. According to the Constitution of Georgia, education belongs to "everyone," which implies the constitutional inconsistency of the segregational model. The concept of a social state requires not formal neutrality, but the creation of special conditions for vulnerable groups, based on the principle of substantive equality. The right to education comprises three components: access, quality, and respect within the environment, which together constitute the essence of inclusive education.

Reasonable accommodation is discussed as the central mechanism of inclusion, tailored to the needs of a specific individual and serving the prevention of discrimination. Accommodation includes environmental adaptation, individual learning plans, changes in assessment formats, alternative material formats, and technological support. Refusal of accommodation is considered discrimination, as it creates factual inequality, while universal design is a preventive approach that creates an environment for a wide range of users from the outset, thereby reducing the need for individual accommodation. The combination of both principles ensures a sustainable inclusive system. The right to accessibility is presented as a practical tool of equality, encompassing the overcoming of physical, informational, communicative, and digital barriers. Inaccessible infrastructure effectively renders the right to education meaningless. Analysis of international law shows the staged development of inclusion: from the Universal Declaration through the Salamanca Statement, the UNESCO Convention, and the Convention on the Rights of the Child, to the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (Article 24). The Convention directly mandates the inclusion of persons with disabilities in general education and defines standards for reasonable accommodation, accessibility, and support. General Comment No. 4 distinguishes between segregation, integration, and inclusion, establishing specific requirements for visual impairment. Sustainable Development Goal 4 further emphasizes inclusiveness as a measure of quality. The second protocol of the European Convention protects the right to education, while Strasbourg case law (*Çam v. Turkey*, *Enver Şahin v. Turkey*) establishes that the refusal of accommodation constitutes discrimination.

The national framework is complex, involving the Constitution, the Law on the Elimination of All Forms of Discrimination, the Law on Higher Education, and the Law on the Rights of Persons with Disabilities. Universities are obligated to create special conditions and prove inclusion during authorization; however, there are deficiencies in funding, monitoring, and sanctions. Ableism is discussed as a structural problem that hinders inclusion through the "low expectations syndrome" and stereotypes, while ESG standards integrate inclusion into the quality framework. Justice in Europe is effective, whereas Georgian practice lags behind in terms of the distribution of the burden of proof and consideration of student needs. The third chapter demonstrates that the right to inclusive education is a complex legal construct requiring coordination between the state,

institutions, the judiciary, and society. It creates the theoretical-legal foundation for the subsequent chapters.

Chapter IV. International Standards for Inclusive Education

The fourth chapter of the dissertation examines international standards for inclusive education, their historical development, and legal foundations. The chapter demonstrates the turning point that shifted the perspective toward persons with disabilities from medical and charitable models to social and rights-based visions. In this context, inclusive education is understood not only as an educational methodology but as a multi-level international standard requiring systemic reflection in national policies and legislation. Significant emphasis is placed on the Bologna Declaration and related communiqués, which established the social dimension and the principle of accessibility as systemic requirements within the European Higher Education Area. It is shown that the credit system, the diploma supplement, and common quality criteria create a framework not only for mobility but also for the recognition of alternative learning paths for students with diverse needs. The analysis of communiqués confirms that inclusion within the Bologna Process has evolved from abstract equality into an institutionally verifiable obligation.

The work also reviews historical models of legal regulation: exclusion, segregation, integration, and inclusion. It is demonstrated that the first three models, despite certain progress, failed to ensure true equal participation, whereas the inclusion model mandates that states and institutions adapt the system to the individual's needs. Furthermore, models of perceiving disability—medical, charitable, social, and human rights-based—are analyzed, substantiating that the modern approach identifies the problem within the environment and barriers rather than the individual. Within the chapter, accessibility in inclusive education is discussed as a multidimensional category that extends beyond physical access to encompass academic, social, financial, and technological aspects. In this regard, the views of Eilionóir Flynn, Martha Nussbaum, Dan Goodley, and Robert McRuer are particularly significant, as they emphasize that accessibility should be measured not only by declared rules but by real participation, adapted resources, and the protection of dignity.

Following this logic, General Comment No. 13 of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights is utilized in the interpretation of the right to education, which distinguishes the criteria of availability, accessibility, acceptability, and adaptability. The work also analyzes physical and infrastructural barriers, low levels of public awareness, and the impact of ableism on the inclusive environment. It is particularly emphasized that unadapted buildings, inaccessible transportation, informational barriers, and stigma often leave legally guaranteed rights at a formal level. In the same context, the individual education plan, multidisciplinary teams, financial mechanisms, reasonable accommodation, and universal design are discussed as legal instruments of inclusive education. A position of particular importance is held by the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, with Article 24 being evaluated as the "Magna Carta" of inclusive education.

The chapter demonstrates that the realization of the right to inclusive education is impossible through the responsibility of a single agency alone; it requires coordinated action among the state, educational institutions, local self-governments, and monitoring mechanisms. Moreover, it is highlighted that standards and strategies are distinct categories: a standard defines what constitutes an inclusive environment, while a strategy shows how an institution should achieve that state. Ultimately, the chapter concludes that international standards for inclusive education represent a multi-layered legal and value system that must be transformed at the national level into practical, person-centered policy.

Chapter V. Comparative analysis of the legislative foundations of inclusive education for people with visual impairments at the higher education level

The fifth chapter of the doctoral dissertation provides a comparative analysis of the legislative foundations of inclusive education for persons with visual impairments at the higher education level. The chapter demonstrates that inclusion in higher education can no longer be perceived merely through individual programs or social projects, as it is inherently linked to constitutional obligations, sectoral legislation, state policy, university autonomy, and the quality of incorporating international standards into national law. In this context,

the situation of persons with visual impairments is particularly significant, as they face not only physical but also informational, technological, methodological, and cultural barriers when accessing higher education. The comparative analysis of constitutional regulations shows that the right to inclusive education in modern constitutionalism is viewed as a synthesis of the right to education and the principle of equality. This implies that education is no longer considered a content-neutral right, but requires active steps from the state, such as providing reasonable accommodation and creating an educational system that recognizes difference as an object of legal protection. Influenced by international law, more constitutional systems are moving from a medical model of disability to a social model, focusing on the barriers created by society and institutions rather than individual deficits.

A comparison of examples from Germany, South Africa, Spain, the United States, Finland, Brazil, and the Czech Republic shows that different states achieve the same goal through various legal architectures. The German example illustrates that constitutional guarantees can translate into varied practices when education falls under federal jurisdiction. The South African model links the right to education to the protection of dignity, showing that segregation or denial of education is a violation of that dignity. Spain's approach views inclusive education as the rule and specialized education as the exception, which is vital for persons with visual impairments who should primarily study in general educational spaces with appropriate support. The American model confirms that a strong rights framework can be established through judicial practice and federal legislation even without an explicit constitutional mention of the right to education. Finland's constitutional model views inclusion as an organic part of the social state, while Brazil mandates that specialized assistance be provided within the regular teaching network without additional fees. The Czech Republic demonstrates a shift away from isolationist approaches toward a more inclusive framework by recognizing indirect discrimination. Collectively, these examples confirm that in developed democracies, inclusive education is increasingly viewed as a subjective right, allowing individuals to legally demand environmental adaptation, accessible information formats, and reasonable accommodation. For Georgia, the primary challenge remains transforming formal recognition into material and institutional support.

The fifth chapter also emphasizes the comparative analysis of sectoral legislation, noting that the Georgian Law "on Higher Education" serves as the primary legal act, though a broad interpretation of academic freedom can sometimes hinder the implementation of inclusive methodologies. Unbalanced academic freedom regarding teaching forms and assessment methods can lead to indirect discrimination if not weighed against student rights. Comparative analysis highlights states where university autonomy is merged with clear responsibility toward student support. In Austria, universities are legally required to appoint special coordinators and create individual learning environments. The United Kingdom model imposes a proactive duty of anticipation on universities, meaning institutions must prepare systems for diverse needs before a specific request is made. This is particularly valuable for students with visual impairments whose needs, such as digital platform compatibility and exam adjustments, require advanced planning. Sweden highlights the importance of additional funding per student with disabilities, while U.S. legislation treats the failure to provide reasonable accommodation as a legal violation. Examples from Germany and Ireland further show that institutional guarantees are created through multi-format materials and adapted examination conditions.

The comparative analysis of higher education policy indicates that legal norms only yield results when integrated with strategic, financial, cultural, and administrative policies. Education policy must aim for systemic transformation, making inclusion an inseparable part of educational quality. Successful policies recognize the student as a full participant in the academic space rather than just a recipient of aid. This includes the material redistribution of resources to ensure access to screen readers, Braille printers, and assistive software without extra financial burdens. It also involves overcoming inadequate recognition by changing cultural norms to ensure status equality for students with visual impairments. The Netherlands offers an effective model where state funding depends on the implementation of university inclusive action plans. U.S. policy focuses on transition programs from school to university, while Australian experience suggests that the quality of inclusion should be measured by academic success rather than just enrollment rates.

Critical analysis by Dan Goodley adds that neoliberal approaches emphasizing productivity can contradict inclusion principles by viewing students with disabilities as "expensive" or "less effective" subjects. He also warns that

mechanical copying of Western models is not always effective; inclusive policy must consider local cultural and institutional characteristics. This is crucial for Georgia, as policy transformation must be based on a real analysis of local barriers and resources. Inclusion is organized differently across centralized, decentralized, and hybrid systems. France's centralized system creates uniform standards but may lack flexibility, whereas the UK's decentralized model offers more autonomy, and Scandinavian systems prioritize universal design. Japan demonstrates that reasonable accommodation is effective only when accompanied by staff training and a culture of support. The European Agency for Special Needs and Inclusive Education reinforces the view that the system must adapt to the student, prioritizing data-driven policy and digital inclusion. For persons with visual impairments, this necessitates accessibility of ICT, audio and Braille formats, and the specific identification of barriers at the higher education level.

The American systemic approach, relying on a powerful network of accessibility offices, is presented as a significant model where removing barriers is a direct institutional obligation. The significance of IDEA is decisive in the transition to higher education, as early support and transition plans lay the foundation for successful university involvement. The Americans with Disabilities Act (ADA) extends this framework, creating a federal protection system against discrimination where seeing and reading are explicitly considered major life activities. Ultimately, the efficiency of legislative foundations for inclusive education in higher education depends on the interpretation of constitutional guarantees, the precision of sectoral legislation, and institutional accountability. Georgia's higher education system is in a process of transformation; success will depend on refining student-oriented funding models and integrating inclusion indicators into the national quality assurance system. Otherwise, inclusion will remain an isolated phenomenon dependent on the goodwill of universities rather than a systemic reality ensuring equal and dignified participation for students with visual impairments.

Chapter VI. Conclusions and Recommendations

1 Conclusions

The conducted research shows that inclusive education is not only a methodological part of the modern educational system, but also a fundamental tool for the realization of human rights. Georgia has made significant progress in terms of reflecting international standards (UN Convention, “Salamanca Declaration”) in national legislation and transitioning from a medical model to a social model. However, despite the declared progress, the full implementation of inclusion at the higher education level still faces a number of systemic challenges.

The legal analysis of the presented doctoral thesis demonstrates that inclusive education in Georgia is no longer considered a “good will”, but rather an imperative constitutional and international obligation of the state. The right to education (Article 27) and the principle of equality (Article 11) of the Constitution of Georgia create a unified normative framework that prohibits the segregation of persons with disabilities and requires the creation of “special conditions” for them.

International standards for inclusive education are the result of a long evolution that has led public consciousness from exclusion and segregation to full inclusion. The Bologna Process and its related communiqués have declared higher education a public good and a state responsibility, where the “social dimension” and equal access have become priorities.

In developed democracies, inclusive education has been transformed from a passive “charity” to an active subjective right. A comparative analysis shows a sharp dissonance between international best practices and the existing Georgian model.

The main findings of the study can be summarized as follows:

- Academic and informational accessibility: The most pressing problem in higher education institutions remains the lack of adaptation of educational materials (libraries, electronic databases) for students with visual impairments. Digital barriers limit the independence of students and make them constantly dependent on the help of others.

- Institutional readiness and competence: In practice, we often encounter “formal inclusion,” where universities legally meet minimum standards, but academic staff lack the appropriate methodological training to verbalize visual material or apply the principles of reasonable accommodation.
- Financial and technological support: The current voucher funding model fails to cover specific costs necessary for people with visual impairments (Braille displays, licensed audio programs), which creates a “digital divide.”
- The fundamental role of reasonable accommodation: Denial of accommodation is recognized as a form of discrimination under international and national law. This means that higher education institutions are obliged to make individual adaptations of the environment and materials.
- The advantage of universal design: Proper initial planning of products and environments makes the space accessible to everyone and reduces the need for later, costly adaptations.
- Authorization as a lever: Under current legislation, obtaining the status of an educational institution is directly related to the presence of an adapted environment and resources (including digital and library).
- The Danger of Ableism: The paper clearly shows that systemic discrimination is often manifested in the “low expectations syndrome” and non-adapted information bases, which limit the academic freedom of people with disabilities.
- Paradigm shift: Modern law is based on a human rights-based model that views disability not as an individual “defect” but as a result of social and institutional barriers.
- The importance of the Bologna instruments: the Diploma Supplement, the credit system and the common quality assurance criteria guarantee the recognition of adapted teaching for students with visual impairments.
- 4 Standards of Accessibility: The realization of the right to education requires the joint satisfaction of four criteria: existence, accessibility, acceptability, and adaptability.
- Digital emancipation: The Yerevan Communiqué and the Marrakesh Treaty create a legal basis for visually impaired people to receive

information in accessible formats (Braille, audio, digital), even at the expense of copyright restrictions.

- Academic freedom vs. student rights: The broad interpretation of academic freedom in Georgia often creates a barrier to the implementation of inclusive methodologies, as lecturers themselves decide on the form of teaching, which does not always respond to the needs of persons with disabilities.
- Lack of proactive commitment: Unlike the UK, where the university has an obligation to anticipate needs, the Georgian system is reactive and waits for the student to voice a problem.
- Scarcity of the funding model: Existing state funding (vouchers) only covers tuition fees and does not provide for assistive technologies or personal assistants that are critically needed for people with visual impairments.
- Systemic unpreparedness: Successful models (Netherlands, Australia) rely on integrating inclusion into the quality assurance system and funding mechanisms, which in Georgia is so far only at the declarative level.

2 Recommendations

Based on the findings, it is important to implement the following recommendations to eliminate the problems identified.

In order to improve the system, it is advisable to take the following steps:

- Creation of specialized support centers: It is necessary for every higher education institution to have a unit that will coordinate the needs of students with disabilities, ensure the adaptation of materials, and maintain institutional memory.
- Retraining of academic staff: It is important to conduct regular training for lecturers in inclusive teaching methods and universal design principles, as well as on the needs of persons with disabilities.
- Refinement of legislative and financial mechanisms: It is necessary to write down practical indicators of reasonable adaptation and introduce

a differentiated funding model that takes into account individual technological needs.

- Standardization of digital accessibility: University electronic platforms and databases should meet international accessibility standards (compatibility with screen readers).

Ultimately, the success of inclusive education depends not only on the legislative framework, but also on the transformation of public consciousness, where disabilities will be perceived as part of human diversity and not as a barrier to receiving a full-fledged education.

For the effective implementation of legal principles, it is necessary to take the following measures:

Administrative and infrastructural adaptation

Ensuring digital accessibility: Universities should ensure that electronic libraries and examination portals are fully compatible with screen reader programs.

Implementation of universal planning: When designing new buildings and services, the needs of blind and partially sighted people should be taken into account from the beginning (tactile paths, audio landmarks).

Academic and methodological support

Modification of the assessment system: Alternative formats should be introduced into the examination process (e.g., replacing the written exam with an electronic or oral form), which ensures the full demonstration of knowledge.

Increasing staff competence: It is necessary to retrain academic staff in inclusive pedagogy in order to eliminate ableist approaches and lowering standards based on "pity".

Financial and social policy

Expanding the grant system: Social programs should go beyond just covering tuition fees and include funding for "assistive technologies" and "personal assistants."

Strengthening monitoring: The Public Defender and the Quality Development Center should regularly monitor not only physical ramps, but also "information barriers."

Effectiveness of legal protection

Reassignment of the burden of proof: A European standard should be established in judicial practice, where the institution is obliged to prove that it did everything possible to provide reasonable accommodation.

Prioritizing individual needs: Any adaptation should be based on an in-depth assessment of the specific student's needs, not general, one-size-fits-all approaches.

For the effective implementation of international best practices and legal instruments, it is necessary to:

Systemic and institutional transformation

Prioritizing universal design: Educational institutions should plan any new program or physical space from the outset with diverse needs in mind to reduce the need for subsequent individual adaptations.

Integrate inclusive policies: Higher education institutions should include clear plans to support people with disabilities in their strategies and create specialized social departments/advisor positions.

Information and technological accessibility

Eliminating digital barriers: All learning resources (electronic libraries, platforms) should be compatible with assistive technologies, such as screen readers and Braille displays.

Implementation of the Marrakesh Treaty: Educational institutions should use the legal opportunity to prepare adapted copies of academic literature without the permission of the copyright holder.

Academic and methodological suitability

Flexible learning paths: Introduce universal learning design, which involves diverse forms of information delivery and assessment (visual, audio, tactile).

Retraining of lecturers: Teachers and administration should complete mandatory credit hours in inclusive pedagogy to eliminate stigma and ableist approaches.

Monitoring and accountability

Establish measurable indicators: State policies should be based on clear timelines and indicators that will allow society to monitor the progress of inclusion.

Active participation of persons with disabilities: The involvement of students with disabilities themselves and their representative organizations in the planning and evaluation process of the educational environment should be ensured.

Taking into account international experience, the following steps are necessary to improve the inclusive higher education system in Georgia:

Legislative changes and imperative norms:

Establishing a prior obligation: Legislation should define the obligation of universities to adapt the environment and resources in advance and not wait for a specific student to apply.

Responsibility of academic staff: Providing materials in a variety of formats (audio, digital) should become a mandatory standard, not a lecturer's goodwill.

Reform of the financing model:

Differentiated funding: The state grant system should go beyond tuition fees and include “service-related” funding (assistant, sign language interpreter, assistive technologies).

Results-oriented incentives: Part of the funding for universities should be contingent on their effective implementation of inclusion action plans.

Institutional coordination and monitoring:

Specialized coordinators: The law should stipulate the existence of a person/center responsible for issues of persons with disabilities in each university.

Standardization of digital accessibility: All university platforms and electronic databases must meet international accessibility standards (compatibility with screen readers).

Participatory governance:

Policy development with persons with disabilities: Any higher education strategy or regulation should be created with the active participation of students with disabilities themselves and their representative organizations.

Bibliography

Georgian-language literature

Books and monographs

1. Broderick A., Reasonable Accommodation under the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, The Reality of Georgia. Tbilisi, 2017.
2. Demetrashvili A., Gogiashvili G., Constitutional Law. Tbilisi, Publishing House "World of Lawyers", 2019.
3. Demetrashvili A., "Constitutional Law of Georgia". Tbilisi, 2018.
4. Isakadze T., Methodological Issues of Inclusive Education, 2023.
5. Kublashvili K., Fundamental Rights. Tbilisi, Publishing House "Lawyers' World", 2018.
6. Loladze B., Pirtskhalashvili A., Fundamental Rights: Commentary, Tbilisi, 2023.

7. Pachkoria T., Laghidze A., Demetrashvili G., Mikiashvili M., Jamatashvili G., Teaching Students with Visual Impairments; Tbilisi; 2013.
8. R.N., Inclusive Vocational Education Guide; Tbilisi; 2016.
9. Kharebava M., Education and Employment - The Path to Integration of Persons with Disabilities. Zugdidi, 2012.
10. Kharebava M., Javakhishvili J., Kobalia N., Kufunia N., The Road to Inclusion; Zugdidi; 2006.
11. Johnsen B.H., Skorten M.D., Inclusive Education; Translator M. Jikia; Editor M. Kharebava; Tbilisi; 2011.

Scientific articles in periodicals

1. Chachanidze N., Nanobashvili K., Problems of Legal Provision of Higher Education Quality Management and Aspects of Its Regulation. Tbilisi, 2023.https://www.researchgate.net/publication/383201269_umaghlesi_ganatilebis_khariskhis_martvis_samartlebrivi_uzrunvelqopis_probleme_bi_da_misi_regulirebis_aspektebi_nana_chachanidze_ketevan_nanobashvili [15.05.2026]
2. Khachapuridze A., Legislative regulation of the use of audio description in the process of teaching people with visual impairments. Spectrum Journal. 2024.<https://journals.4science.ge/index.php/spectri/article/view/2930/2919> [15.05.2026]

Dissertations and Master's Theses

- Khachapuridze A., Legislation and issues regulating inclusive education for blind and partially sighted people. Master's thesis, Tbilisi, 2020.

Government and international documents

1. First Additional Protocol to the European Convention on Human Rights.

https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_kat
[15.05.2026]

2. Universal Declaration of Human Rights.
1948<https://www.supremecourt.ge/files/upload-file/pdf/aqtebi3.pdf>
[15.05.2026]
3. Bologna Declaration.
1999<https://mes.gov.ge/uploads/Bologna/1%20boloniis%20deklaracia.pdf?csrt=230793706390144666> [15.05.2026]
4. Communiqués accompanying the Bologna Declaration.<https://mes.gov.ge/content.php?id=1856&lang=geo>
[15.05.2026]
5. UN Convention on the Rights of the Child,
1989.<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1399901?publication=0>
[15.05.2026]
6. UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities,
2006.<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2334289?publication=0>
[15.05.2026]
7. UNESCO Convention against Discrimination in Education,
1960<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4466863?publication=0>
[15.05.2026]
8. Order No. 16/N of the Minister of Education and Science of Georgia,
“On Approval of the Rules for the Implementation, Development and
Monitoring of Inclusive Education.”
2018<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4007539?publication=0>
[15.05.2026]
9. Order of the Minister of Education and Science of Georgia No. 40/N,
“On Approval of the National Curriculum”.
2016<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/3285991?publication=0>
[15.05.2026]

10. Order of the Minister of Education and Science of Georgia No. 99/N. 2010<https://eqe.ge/media/27590/%E2%84%9699.%E1%83%9C.pdf> [15.05.2026]
11. Ministry of Education and Science of Georgia, "Unified National Strategy for Education and Science 2022-2030".<https://mes.gov.ge/content.php?id=7755&lang=geo> [15.05.2026]
12. Ministry of Education, Science and Youth of Georgia, Concept on Supporting the Education Development Program. 2019<https://www.mes.gov.ge/content.php?id=536&lang=geo&csrt=13211280398073372588> [15.05.2026]
13. Ministry of Education, Science and Youth of Georgia, "Strategy for the Development of Vocational Education for 2021-2025".<https://mes.gov.ge/uploads/files/2021.5.11%20VET%20strategy%20draft.pdf> [15.05.2026]
14. Law of Georgia "On the Elimination of All Forms of Discrimination", 2014.<https://matsne.gov.ge/document/view/2339687?publication=5> [15.05.2026]
15. Law of Georgia "On General Education", 2005.<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29248?publication=116> [15.05.2026]
16. Law of Georgia "On Higher Education". 2004<https://matsne.gov.ge/document/view/32830?publication=121> [15.05.2026]
17. Law of Georgia "On the Rights of Persons with Disabilities", 2020.<https://matsne.gov.ge/document/view/4923984?publication=7> [15.05.2026]
18. Constitution of Georgia. 1995,2018<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/30346?publication=36> [15.05.2026]
19. On the approval of the Regulation of the Ministry of Education, Science and Youth of Georgia.

2023<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/6033867?publication=0%20> [15.05.2026]

20. Resolution of the Government of Georgia “On Financing Students with State Educational Grants within the Framework of the Social Program.” 2025<https://mes.gov.ge/content.php?id=4231&lang=geo> [15.05.2026]
21. Organic Law of Georgia “Local Self-Government Code”. 2014<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2244429?publication=80> [15.05.2026]
22. Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. 2021<https://matsne.gov.ge/document/view/5173211?publication=0> [15.05.2026]

Court decisions

1. Decision of the Supreme Court of Georgia in case No. AS-1010-2020.

Internet resources

1. Authorization standards and a scheme for assessing compliance with standards.<https://eqe.ge/ka/page/static/495/avtorizatsiis-standartebi> [15.05.2026]
2. National Center for Educational Quality Development, “Guidelines for Authorization Standards for Higher Education Institutions.”<https://eqe.ge/res/NewFolder%203%20copy%201/20200602165212guidebookgeo.pdf> [15.05.2026]
3. Resolution on the approval of the state employment promotion sub-program.<https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/5693644?publication=0> [15.05.2026]

4. Sustainable Development Goals.<https://www.unicef.org/georgia/sustainable-development-goals> [15.05.2026]
5. A guide to ensuring inclusive education in institutions implementing vocational education programs.<http://inclusion.ge/res/docs/2021021814125818419.pdf> [15.05.2026]
6. Analysis of higher education policy according to five strategic directions.<https://tafu.edu.ge/wp-content/uploads/2023/12/2-Funding-Research-and-HE-Financial-Governance-Lela-Chakhaia.pdf> [15.05.2026]
7. Standard for the accreditation of higher education institutions.<https://eqe.ge/ka/page/static/449/avtorizatsiis-standartebi> [15.05.2026]

Foreign language literature

Books and monographs

1. Barnes, C., & Mercer, G., *Exploring Disability*. Polity Press, 2010.
2. Beck, U., *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage, 1992.
3. Burgstahler, S., *Universal Design in Higher Education: From Principles to Practice*. Harvard Education Press, 2015.
4. Campbell, F. K., *Contours of Ableism*. Palgrave Macmillan, 2009.
5. Colker, R., *The Special Education Advocacy Game*. University of Pennsylvania Press, 2011.
6. Corn, A. L., & Erin, J. N., *Foundations of Low Vision: Clinical and Functional Perspectives*. New York: AFB Press, 2010.
7. Davis, L. J. *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body*. Verso, 1995.

8. Fredman, S., *Human Rights Transformed: Positive Rights and Positive Duties*. Oxford University Press, 2008.
9. Fuller, M., *Inclusivity in Higher Education: Policy, Systems and Practice*. York, Higher Education Academy, 2004.
10. Giddens, A., *Sociology*. Polity Press, 2013.
11. Goodley, D., *Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction*. SAGE Publications, 2011.
12. Hattie, J., *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. Routledge, 2009.
13. Hersh, M. A., & Johnson, M. A., *Assistive Technology for Visually Impaired and Blind People*. Springer, 2008.
14. Holbrook, M. C., & Koenig, A. J., *Foundations of Education. Vol. 1: History and Theory of Teaching Children and Youths with Visual Impairments*. New York: AFB Press, 2000.
15. Kanter, A. S., *The Development of Disability Rights Under International Law: From Charity to Human Rights*. Routledge, 2015.
16. Lawson, A., *Disability and Equality Law in Britain*. Hart Publishing, 2008.
17. McRuer, R., & Berube, M., *Crip Theory: Cultural Signs of Queerness and Disability*. NYU Press, 2006.
18. Mitchell, D., *What Really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies*. Routledge, 2014.
19. Nussbaum, M. C., *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Harvard University Press, 2006.
20. OECD, *Sickness, Disability and Work: Breaking the Barriers*. OECD Publishing, 2010.
21. Oliver, M., *The Politics of Disablement*. Macmillan Education, 1990.

22. Oliver, M., & Barnes, C., *The New Politics of Disablement*. Palgrave Macmillan, 2012.
23. Powell, J. J. W., *Barriers to Inclusion: Special Education in the United States and Germany*. Paradigm Publishers, 2011.
24. Quinn, G., & Degener, T., *Human Rights and Disability*. United Nations, 2002.
25. Riddell, S., & Weedon, E., *European Models of Inclusion in Higher Education*. Routledge, 2016.
26. Sacks, S. Z., & Wolffe, K. E., *Teaching Social Skills to Students with Visual Impairments*. New York: AFB Press, 2006.
27. Sahlberg, P., *Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland*. Teachers College Press, 2015.
28. Salisbury, R., *Teaching Pupils with Visual Impairment: A Guide to Making the School Curriculum Accessible*. London: Routledge, 2008.
29. Shakespeare, T., *Disability Rights and Wrongs Revisited*. Routledge, 2014.
30. Vygotsky, L. S., *The Collected Works of L. S. Vygotsky. Volume 2: The Fundamentals of Defectology*. New York: Plenum Press, 1993.
31. Winzer, M. A., *The History of Special Education: From Isolation to Integration*. Gallaudet University Press, 1993.
32. Yell, M. L., *The Law and Special Education*. 4th ed., Pearson, 2016.

Scientific articles

1. Argyropoulos, V., & Kanari, C., "The Role of Tactile Graphics in the Inclusion of Students with Visual Impairments". *International Journal of Inclusive Education*, 23(11), 2019.
<https://www.tandfonline.com/journals/tied20> [15.05.2026]

2. Biermann, H., "Inclusive Vocational Education and Training in Germany". *Journal of Vocational Education & Training*, 70(3), 2018.
<https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/vet-in-europe/systems/germany-u2> [15.05.2026]
3. Björn, P. M., et al., "The many faces of special education within RTI frameworks in the United States and Finland". *Learning Disability Quarterly*, 39(1), 2016. https://www.abo.fi/wp-content/uploads/2018/02/Many-Faces_Bjorn.pdf [15.05.2026]
4. Canevaro, A., & de Anna, L., "The historical evolution of school integration in Italy". *Alter - European Journal of Disability Research*, 4(3), 2010.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1875067210000386> [15.05.2026]
5. de Beco, G., "The Right to Inclusive Education". *Modern Law Review*, 2022. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-2230.12742> [15.05.2026]
6. Hatlen, P., "The Core Curriculum for Blind and Visually Impaired Students". *Re:View*, 28(1), 1996. <https://archive.org/details/the-core-curriculum-for-blind-and-visually-impaired-students> [15.05.2026]
7. Ianes, D., & Demo, H., "Inclusive education in Italy: Historical steps, positive developments, and challenges". *Prospects*, 2023.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s11125-020-09509-7> [15.05.2026]
8. Kelly, S. M., & Smith, D. W., "The Impact of Assistive Technology on the Educational Performance of Students with Visual Impairments". *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 105(2), 2011.
https://www.researchgate.net/publication/287640341_The_Impact_of_Assistive_Technology_on_the_Educational_Performance_of_Students_with_Visual_Impairments_A_Synthesis_of_the_Research [15.05.2026]
9. Malinen, O. P., et al., "Beijing in-service teachers' self-efficacy and attitudes towards inclusive education". *Teaching and Teacher Education*, 28(4), 2012.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0742051X11001569> [15.05.2026]

10. Norwich, B., "Changing policy and legislation and its effects on inclusive education: a perspective from England". *British Journal of Special Education*, 41(4), 2014.
<https://nasenjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1467-8578.12079> [15.05.2026]
11. Vislie, L., "From integration to inclusion: a focus on European policies and changes in the function of special schools". *European Journal of Special Needs Education*, Vol. 18, 2003.
<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/0885625082000042294> [15.05.2026]

International documents

1. Directive (EU) 2016/2102 on the accessibility of the websites and mobile applications of public sector bodies. 2016 <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/2102/oj/eng> [15.05.2026]
2. Directive (EU) 2019/882 on the accessibility requirements for products and services (European Accessibility Act). 2019 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L0882> [15.05.2026]
3. European Commission, *Union of Equality: Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030*.
https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/disability/union-equality-strategy-rights-persons-disabilities-2021-2030_en [15.05.2026]
4. Basic Law for the Federal Republic of Germany Art. 3(3) —
<https://www.gesetze-im-internet.de/gg/> [15.05.2026]
5. Constitution of the Federative Republic of Brazil (1988), Article 208, III —

https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicao.htm
[15.05.2026]

6. Constitution of Finland (731/1999), Section 16 —
https://www.finlex.fi/en/laki/ajantasa/1999/1999073_1 [15.05.2026]
7. Constitution of the Republic of South Africa 1996, Section 29 —
<https://www.gov.za/constitution> [15.05.2026]
8. Constitution of Spain 1978, Article 49 —
[https://www.boe.es/eli/es/c/1978/12/27/\(1\)](https://www.boe.es/eli/es/c/1978/12/27/(1)) [15.05.2026]
9. UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No. 4 on the Right to Inclusive Education*, 2016.
<https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-4-article-24-right-inclusive>
[15.05.2026]
10. UNESCO, *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*. Paris, 1994.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427> [15.05.2026]
11. UNESCO, *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and education: All means all*.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373724> [15.05.2026]
12. World Intellectual Property Organization (WIPO), *Marrakesh Treaty*, 2013. <https://www.wipo.int/en/web/treaties/ip/marrakesh/index>
[15.05.2026]

Court Decisions

1. European Court of Human Rights, Case of Enver Şahin v. Turkey (Application no. 23065/12), Judgment 2018 [15.05.2026]
2. European Court of Human Rights, Case of Çam v. Turkey, no. 51500/08, ECHR 2016 [15.05.2026]

3. European Court of Human Rights, Case of G.L. v. Italy, no. 59751/15, ECHR 2020 [15.05.2026]
4. European Court of Human Rights, Case of D.H. and Others v. the Czech Republic, Application no. 57325/00, ECHR 2007 [15.05.2026]
5. Brown v. Board of Education, 347 U.S. 483 (1954) [15.05.2026]
6. Judgment of the Supreme Court of Spain (STS) 505/2014, October 15, 2014 [15.05.2026]
7. Supreme Federal Court (Brazil), Direct Action of Unconstitutionality (ADI) 5357, 2016 [May 15, 2026]

Internet resources

1. AHEAD Ireland, *Universal Design for Learning in Irish Higher Education*. <https://www.ahead.ie/> [15.05.2026]
2. American Disability Act (ADA). <https://www.ada.gov/> [15.05.2026]
3. Bologna Follow-Up Group. <https://ehea.info/> [15.05.2026]
4. University College Dublin, Disability Support. <https://ucd.ie/all/support/disabilitysupport> [15.05.2026]
5. World Health Organization (WHO), Blindness and visual impairment fact sheet. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/blindness-and-visual-impairment> [15.05.2026]